ચતુરસિંગ.

ચતુરસિંગ

રચનાર

મંછારામ ઘેલાભાઈ

"દેશમિત્ર"ના અધિપતિ

"ગુજરાતી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇએ છાપી પ્રગટ કીધું
સાસુન બિલ્ડિંગ, સર્કલ, કોટ મુંબઇ.

ઈ. સ. ૧૯૧૪. સંવત્‌ ૧૯૭૦.

કિંમત રૂ. ૦-૪-૦

પ્રથમાવૃત્તિ ૧૮૭૭
દ્વિતીયાવૃત્તિ ૧૯૧૮

સૂચના

"મુરખો" નામે ગ્રંથ રચી છપાવી બહાર પાડ્યા પછી, તે ગ્રંથમાં વચન આપ્યા મુજબ આ ગ્રંથ રચવાની ફરજ તો હતી, પણ પાછળથી તે વચન પાળવાનો જોગ મુદ્દલ આવ્યો જ નહીં, અને આવવાની આશા પણ થોડી જ હતી, તેથી આ નાહનું સરખું પુસ્તક રચાય એવો સંભવ નહોતો, પણ મુરખોના વાંચનારાઓમાંથી ઘણાકોની હોંસ અને તેઓએ વારંવાર કરેલી ઉઘરાણીએ એ બએ આખરે ફરજ પાડી અને તેથી જ આ ગ્રંથ મોટો કરવાને બદલે બાલ્યાવસ્થામાં જ મુસાફરીએ કહાડ્યો છે. આ ગ્રંથ દેશી રાજકુમારોએ વધારે વાંચવો જોઇએ.

મંછારામ ઘેલાભાઈ.

પ્રકટકર્તાની નોંધ.

ગુજરાતી ભાષામાં અંગ્રેજી ભાષા જેવાં વિનોદાત્મક કે હાસ્ય રસાત્મક ગ્રંથોની ખોટ છે, એમ વારંવાર કહેવામાં આવે છે. આ ખોટ કંઈક અંશે પૂરી પાડવાને સુરતના દેશી મિત્ર પત્રના અધિપતિ સ્વ. મંછારામ ઘેલાભાઇનાં રચેલાં બે પુસ્તકો—નામે 'મુરખો' અને તેના સુપુત્ર 'ચતુરસિંગ'—છાપવામાં આવ્યાં છે. 'મુરખા'ને મૂર્ખામાં ફેરવવાની હિમ્મત તેના મૂળ લેખકે કરી નથી તો બીજાએ એવી મૂર્ખાઈ શામાટે કરવી? તેથી મૂર્ખો 'મુરખો' રહ્યો છે, અને ચતુરસિંગ પણ જેમનો તેમ રહ્યો છે. મૂળ ગ્રંથમાં વિષયાનુક્રમણિકા નહોતી, તે આ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં વાંચનારાને સુગમ થઈ પડે તેટલા માટે આપી છે. માત્ર એટલો જ ફેરફાર અમારા તરફથી કરવામાં આવ્યો છે. સુરતના જાણીતા બુકસેલર રા. રા. બાળુભાઈ કસનદાસ નારણદાસે ઉકત બન્ને

ગ્રંથો છાપવાની રજા આપી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ. આશા છે કે આ ગ્રંથો જે વખતે પ્રથમ પ્રકટ થયા હતા, ત્યારે જેવા લોકપ્રિય થઈ પડ્યા હતા તેવા જ આજે પણ લોકપ્રિય થઈ પડશે, અને દરરોજના કામકાજથી કંટાળેલી આબાળવૃદ્ધ ગુજરાતી પ્રજાને બે ઘડી આનંદ આપશે.

માઘ પૂર્ણિમા.
સંવત ૧૯૭૪. — પ્રકટકર્તા.

અનુક્રમણિકા

ચતુરસિંગ.

ચતુરસિંગનો બાપ મુરખો મરી ગયા પછી તેની મા અંબાબાઈ તેનું ઘણું જ જતન કરતી હતી, કારણ કે તે રાંડી રાંડનું તન મન અને ધન એ બાળક જ હતું. તે તેની બહુ સંભાળ રાખતી અને કદી પણ રડવા કે ભુખે મરવા દેતી નહોતી; હજાર કામ મૂકીને પણ તે તેને લેતી. એક દિવસે ચુલાપર દૂધ ઉકાળવા મૂક્યું, તેવામાં ચતુરસિંગ સુતેલો જાગ્યો અને રડી ઉઠ્યો. અગર જો તે દૂધ ઉભરાવા આવ્યું તોપણ તે પડતું મૂકીને તરત પોતાના બાળકને તે ધવાડવા ગઈ. તે દૂધ કરતાં પોતાના બાળકનાં આંસુના એક છાંટાની કીંમત વધારે ગણતી હતી. આવી માતાઓનો આટલો પ્યાર ભૂલી જઈ જે છોકરાં તેની અવજ્ઞા કરે છે તેઓ કેવાં પાપી છે!

માતૃપ્રેમ.

અંબાબાઇએ પોતાના બાળકની ઉપર દયા કરીને તેને રડવા દીધું નહીં અને તેને ધવાડવા બેઠી તેથી

દૂધ તો ઉભરાવા લાગ્યું, પણ દયાળુ માણસપર હંમેશાં પ્રભુ પણ દયાળુ જ થાય છે, તેથી તેણે તે બાઇને નુકસાન થવા દીધું નહીં. દૂધનો ઉભરો આવ્યો તો ખરો, પણ બળતાં લાકડાંપર તે સેહેજ પડવાથી બળતું હોલાઈ ગયું અને ઉભરો બેસી ગયો. એથી અંબાબાઈ વધારે ધીરજવાન થઈ અને પોતાના પ્રાણ સમાન વહાલા ચતુરસિંગને પેટપૂર ધવાડીને પાછો સુવાડ્યો, અને ફરીને પોતાને ધંધે વળગી. આ બાઈ ઘણી માયાળુ, દયાળુ, ભલી અને પ્રામાણિક હતી. પોતાના ઘરકામમાં હંમેશાં ગુંથાયેલી રહેતી અને પોતાનો અમૂલ્ય ખજાનો જે ચતુરસિંગ તેની બરદાસ્તમાં તે ઘણો વખત ગુજારતી. એથી તેનાં સગાં વહાલાં, ન્યાત જાત અને આખા મહોલ્લાના લોકોનો તેનીપર ઘણો જ પ્યાર હતો.

દિનપરદિન જતા ગયા અને ચતુરસિંગ ઉમરે મોટો થતો ગયો. તે બે વરસની ઉમરનો થયો એટલે તેના દાંત ઘણાક ફુટી ચુકા હતા; તો પણ તેની માત તેને ધવાડતી હતી. એક દિવ

પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય.

ધાવતાં તે બાળકથી ભુલમાં દાંત દેવાઈ ગયો. એથી તેની મા ચોંકી અને થોડોક ગુસ્સો કરીને ધમકાવ્યો. બે વરસનો થયો તેથી કાંઇક સમજવા લાગ્યો અને થોડી થોડી રીસ પણ ચઢતી, તેથી માના થોડા ગુસ્સાથી તે સમજી ગયો કે, મારાથી મારી માતાને ધાવતાં ઇજા થાય છે, તેથી તેણે ધાવવું બંધ કીધું. તે દિવસે તે સાંહાંજ લગણુ ફરીથી ધાવ્યો નહીં, તેથી સહેજ કરમાએલો જણાયો. તેની મા સમજી નહીં કે મારા ધમકાવવાથી મારો બેટો ધાવતો નથી, પણ તે સમજી કે એને કાંઈ પણ દરદ થયું હશે. એકનો એક છોકરો તેથી તેનું મન ઉદાસ થઈ ગયું. એવી ઉદાસીમાં રાત પડી અને તે ચતુરસિંગને ખોળામાં લઇને વાળુ કરવા બેઠી. ચતુરસિંગ ભુખ્યો, તેથી તેની માતુશ્રી જેવો કોળીઓ ભાણામાંથી લઇને હાથ ઉચકીને પોતાના મોહોમાં મૂકવા જાય કે, તેવો જ તે છોકરો પોતાનું મોહો પોહોળું કરે. એક બે વાર એમ કરવાથી તેની માતા કાંઈ સમજી શકી નહીં, પણ જ્યારે વારંવાર તે છોકરાએ તેમ જ કર્યાં કર્યું, ત્યારે તે તત્કાળ

સમજી ગઇ કે, છોકરો ભુખ્યો થયો છે, તેથી તે મોહો પોહોળું કરે છે. માટે જોઇએ એ કાંઈ ખાય છે; એવો વિચાર કરીને પોતાનો કોળીઓ તેના મોહો આગળ ધર્યો. છોકરો ઘણો જ ભુખ્યો થએલો તેથી તેણે મોહો પોહોળું કરીને એવી આતુરતા બતાવી કે તેની મા તુરત સમજી ગઈ કે એની મરજી ખાવાની થઈ છે. પછી તેણીએ દૂધમાં ચોળીને રોટલો પોચો માવા સરખો કીધો અને તેને પચી શકે એટલો ખવાડ્યો. એ દિનથી તેની માએ તેને ખવાડવું જેમ શરુ કીધું તેમ જ તે બાળકે ધાવવું પણ છોડી દીધું. ચતુરસિંગની ચતુરાઇનો આ પહેલો દાખલો છે. આ પરથી વાંચનારાઓ સમજી જશે કે આ છોકરો આગળ જતાં ઘણો જ ચતુરાઇનાં કામો કરશે.

ઘરમાં દુજાણું તેથી દૂધ, દહીં, માખણ અને ઘી સાથે તેની વહાલી માતા તેને નિત્ય ભોજન કરાવતી, એથી ચતુરસિંગ ચંદ્રની માફક વધતો ગયો. હવે તો તે લગભગ પાંચ વર્ષનો થયો. તેના સારા ખાનપાનથી તેનું કદ એટલું મોટું અને મજબૂત

જણાતું કે, કોઇ અણુજાણ્યું માણુસ તેને તે તેને સાત કરતાં ઓછા વર્ષનો આંકે નહ. ખુશ મીજાજનો જણાતો ગયો. તે પોતાની મા જરા પણ પજવતો નહીં પણ તે જેમ કહેતી તેમ જ તે વર્ત્તતો હતો. કેવો ભલો છોકરો! આવા બેટાપર કયી માતા એવી દુષ્ટ હશે કે માયા ન રાખે?

ખરી વાત છે કે છોકરાં હંમેશાં મા કે બાપના રૂપ ગુણ ઊપર ઉતરે છે. ચતુરસિંગનો બાપ તેઃ મુરખો જ હતો, (જેણે મુરખાની ચોપડી વાંચી હશે તે જાણશે કે તે ઘણો જ મૂર્ખ હતો.) પણ તેની મા અંબાબાઈ ઘણી ડાહી હતી, તેથી તેના ગુણપર ચતુરસિંગ ઉતરેલો જણાય છે. તે એટલો ભલો નિવડતો ગયો કે, છોકરાઓમાં રમવા જાય અને ત્યાં કોઈ તેને કનડે પણ કદી ખીજવાતો નહીં. એથી તમામ છોકરાઓની પ્રીતિ એનાપર વધતી ગઈ. છોકરાં જારે જારે રમવા નિકળે ત્યારે ત્યારે તેઓ એને બોલાવે. ચતુરસિંગ પણ પોતાની માતાની આજ્ઞા લઇને તેઓ સાથે રમત ગમતમાં ભાગ લેવા જતો.

...ના પંજામાંથી રક્ષણ.

દિવસે પાછલા પોહોરના ચતુરસિંગ છોકરાઓ ભેગો રમતો હતો. તેઓએ સાત સમુદ્રની રમત માંડી હતી. (છોકરાઓ ધૂળનો નીસરણી ઇઆને સીઢી જેવો જમીનપર આકાર કરીને, તેના ખાનામાં ઠીકરી નાંખીને, એક પગે કુદતો કુદતો છેલ્લા પગથીઆમાં જાય છે, અને પછી એક પગથીઉં પોતાને હસ્તક કરી લઇને એમ માને છે કે, એક ગામ લીધું. તે રમતને સાત સમુદ્રની રમત કહે છે) તેઓ જે જગોપર રમતાં હતાં ત્યાં બાજુપર ભાંગા ઘરની એક મોટી દીવાલ હતી. તે દીવાલમાંથી એકદમ કાંકરા ખરવા માંડ્યા. એથી બીજા છોકરાઓ તો ચેત્યા નહીં, પણ ચતુરસિંગ તુરત ચેતી ગયો કે, હમણાં દીવાલ પડશે અને કચડાઈ મરીશું. તેથી તે એકલો જ નાઠો નહીં, પણ પોતાના સોબતીઓને ઉગારવાનો પણ તેણે એકદમ ઉપાય કીધો. તેણે તુરત પેલી સાત સમુદ્રની રમત ભુંસી નાંખી અને દોડી ગયો એટલે તમામ છોકરા ગુસ્સે થઇને તેની પાછળ તેને મારવાને દોડ્યા, પણ તેઓ થોડે જ

દૂર ગયા કે, પેલી ભીંત તુરત જમીનપર ગગડી પડી અને મોટો ભયંકર અવાજ થયો. પેલા છોકરાઓ તેથી ચોંક્યા અને ચતુરસિંગને મારવાને બદલે તે ભીંત તરફ જોવા લાગ્યા. એ વેળાએ ચતુરસિંગે પેલી રમત ભુંસી નાંખવાનું કારણ સમજાવ્યું, જે જાણુવાથી છોકરા સરવે ખુશી થયા અને તેનો વાંસો ઠોકી તેને ઘણી સાબાસી આપી. એ દિનથી તમામ છોકરાઓ તેનાપર વધારે મમતા બતાવવા લાગ્યા. ખરી વાત છે કે, જે છોકરા ભલા હોય છે તેના ઉપર આખું જગત્ પ્યાર કરે છે અને તેને ચાહે છે. છોકરાંઓએ તેમ જ મોટાઓએ માયાળુ અને દયાળુ સ્વભાવ રાખવો જોઇએ. એથી તેને દુનિયામાં કોઈ વાતની તંગી પડતી જ નથી.

હવે રાત પડી ને છોકરાઓ વેરાઈ ગયા. ચતુરસિંગ ઘેર આવ્યો. પોતાના સોબતીઓને ઉગારવાથી તથા પોતે મોતના મોહોડામાંથી બચવાથી તે એટલો આનંદી જણાતો હતો કે, તેની માથી પૂછ્યા વગર રહેવાયું નહીં. તેણીએ તેને ખુશામાં જોયાથી પૂછ્યું કે, દીકરા ચતુર, કેમ આજે આટલો

આનંદમાં આવ્યો છે? કાંઈ છોકરાઓ સામા જીત મેળવી છે કે શું? ચતુરસિંગે જવાબ આપ્યો કે, માડી, મેં છોકરાઓ સામી જીત મેળવી નથી પણ ભયંકર મોતની સામા ફતેહ મેળવી છે! આ કાળું ભયંકર બોલવું સાંભળી અંબાબાઈ ગભરાઈ ગઈ અને છાતી સરસો પોતાના આત્મા (બેટા) ને ચાંપીને બોલી કે, મારા વહાલા બેટા, તું શું કહે છે તે હું સમજી નહીં, પણ એટલું તો સમજી ગઈ છઉં કે, તું કોઈ મોટી આફતમાંથી છટકી આવ્યો છે. ચતુરસિંગે કહ્યું કે, હા માડી, તેમ જ હતું. પછી ગુજરેલી વાત તેણે તેની માતા આગળ કહી.

નિશાળે ભણવા બેઠો.

પોતાના છોકરાના મોહોડાની સઘળી હકીકત સાંભળીને અંબાબાઈએ ઠરાવ કીધો કે, હવે એને રમતો મૂકવા કરતાં નિશાળે મૂક્યો હોય તો વધારે સારું. હું ભાગ્યશાળી કે મારા બેટાનું મુખડું જોયું, અગર તે ભીંત તળે દબાઈ મુવો હોત તો મારા દિવસો કેમ ગુજરત! હવે એ સાત વરસનો થવા આવ્યો છે, માટે એને કાલે સહવારથી જ નિશાળે મૂકવો

કે ભણી ગણીને હોંશિયાર થાય. નહીં તો એના બાપના જેવો ઠોઠ રહી જશે તો એનો જન્મારો એના બાપની માફક જ એળે જશે.

બીજે દિવસે પ્રભાત થતાં જ અંબાબાઇએ ચતુરસિંગને નહવાડી ખવાડીને અને સુંદર કપડાં પહેરાવીને તૈયાર કીધો. તેની માએ તેને જણાવ્યું કે ભાઈ, આજથી હવે તને હું નિશાળે બેસાડું છું. હવે તારે રમતમાં ઘણું મન ઘાલવું નહીં. તું ભણી ગણીને હોંશિયાર થશે તો કન્યા મળશે, સારી ચાકરી મળશે અને આબરુવાન થઇશ, માટે ચાલો નિશાળે. ચતુરસિંગ તેની માતાના એકેએક શબ્દને એક અમૂલ્ય મોતીના દાણા સરખો માનતો હતો, તેથી તેણે સઘળી શિખામણ માથે ચઢાવી અને પોતાની વહાલી માતા સાથે તે નિશાળે ગયો. નિશાળમાં પેસતાં જ મેહેતાજી મોખરે બેઠા હતા તેના પગમાં નમ્યો, મેહેતાજીએ તેને માથે હાથ મૂક્યો, તેની માએ મેહેતાજીને સોંપ્યો અને મેહેતાજીએ છેલ્લા વર્ગના શિક્ષકને સોંપ્યો કે, આ છોકરા-

પર સંભાળ રાખવી. તે શિક્ષકે ચતુરસિંગને પોતાના વર્ગમાં બેસાડ્યો. અંબાબાઈ પોતાને ઘેર ગઈ.

ચતુરસિંગ જેવો રૂપાળો તેવો જ ગુણીયલ હતો

અભ્યાસ.

તેથી તેના શિક્ષકનો તેની ઉપર પ્યાર બહુ જ થતો ગયો. તે તેની ઉપર વધારે લક્ષ આપતો. ચતુરસિંગ પણ જે જે બાબતો તેનો શિક્ષક બતાવતો તે ઝટ શિખી લેતો. એથી થોડી મુદતમાં તેણે આંક, વાંચવું અને હિસાબોમાં જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. આ વખતે તેની ઉમર દશ વર્ષની થઈ હતી. તેની માએ તેને એ નિશાળેથી ઉઠાડીને અંગ્રેજી ભણવા મૂક્યો. ૧૪ વરસની ઉમરે તે કામ જોગું અંગ્રેજી શિખ્યો. એક વેળાએ એની નિશાળની પરીક્ષા લેવા સારુ એક સાહેબ આવ્યો. તે વખતે ચતુરસિંગ છેક ઉપલા વર્ગમાં હતો. પરીક્ષા લેતાં જ પરીક્ષકે ચતુરસિંગને સઘળા કરતાં પહેલે નંબરે પસંદ કીધો. છોકરાઓની અક્કલ તપાસવા માટે તે પરીક્ષકે એક તર્કશક્તિથી થઇ શકે એવો દાખલો પૂછ્યો. તેણે પાટીઆપર એક લીટો કહાડ્યો અને ચતુરસિંગના આખા વર્ગના છોકરાઓને કહ્યું કે,

આ લોટાને ભુંસ્યા વગર, અથવા એની સ્થિતિમાં કાંઈ પણ ફેરફાર કીધા વગર એને નાહનો કરી આપો. આ સવાલથી તમામ છોકરાઓ ચકિત થયા કે, ભુંસ્યા વગર એ નહાનો કેમ કરી શકાય! પણ સેહેજ વાર વિચાર કીધા પછી ચતુરસિંગ લાગલો ઉઠ્યો અને પરીક્ષકે કહાડેલા લીટાની પાસે એક તેથી મોટો લીટો તાણ્યો અને કહ્યું કે, મારા કહાડેલા લીટાની આગળ આપનો લીટો નાહનો છે, માટે એની સ્થિતિમાં ફેરફાર કીધા વગર જ એ આપો આપ નાહનો થઈ ચૂક્યો. પરીક્ષક એથી બહુ સંતોષ પામ્યો અને તેણે તેને મોટું ઇનામ આપ્યું એટલું જ નહીં, પણ તેને પોતાના હાથ નીચે નોકરી આપવાનો વિચાર જણાવ્યો. તેની નોકરી અગર જો ફરતી હતી તોપણ તે તેણે કબુલ કીધી, કારણ કે તેને મુસાફરી કરવાની ભારે હોંસ હતી. મુસાફરી કરવાથી દુનિયાનું જ્ઞાન સારી રીતે મળી શકે છે એવું તેના વાંચવામાં આવ્યું હતું, ત્યારથી જ તેણે મન સાથે ઠરાવ કરી રાખ્યો હતો કે, લાગ આવેથી એકવાર થોડી પણ મુસાફરી કરવી.

સારા ભાગ્યે મનવાંછિત લાગ હાથ લાગ્યાથી તે, તે સાહેબના હાથ નીચે રૂ૩૦) ના પગારથી નોકર રહ્યો. ઘેર ગયો અને પોતાની માતાને સઘળી હકીકત કહી. પરદેશની મુસાફરીથી છોકરો નજર આગળથી દૂર થાય તે તેણીને ગમ્યું તો નહીં, પણ છોકરાના મનનું વલણ જોઈ તેની માએ થોડા વખતને માટે તેને રજા આપી.

નોકરી.

ચાર દિવસ પછી તે સાહેબની સ્વારી અંતાપૂરથી ઉપડી. ચતુરસિંગ પણ તેની સાથે ગયો. સાહેબે તેને હોંશિયાર કરવા સારુ પોતાના સિરસ્તેદારને સોંપ્યો અને તાકીદ આપી કે, એને તમામ કામોથી વાકેફ કરવો. ચતુરસિંગ આગળ કહ્યા પ્રમાણે એવો ભલો છોકરો હતો કે, તેનાપર તેના દુસ્મનને પણ પ્યાર થયા વગર રહે જ નહીં, તો સિરસ્તેદારનો પ્યાર થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? તે તેને પેટના બચ્ચાં સમાન ગણવા લાગ્યો. એથી ચતુરસિંગ બહુ ખુશીમાં રહેતો, પણ માઠા ભાગ્યે તે સિરસ્તેદારને કોલેરા થવાથી એકદમ મરણ પામ્યો! આ વખતે ચતુર-

સિંગ ઘણો જ નાઉમેદ અને ચિંતાતુર થઈ ગયો! આખો દિવસ તેણે રડીને કહાડ્યો અને બીલકુલ ખાધું નહીં! કેવો નીમકહલાલ છોકરો! તે જેની પાસેથી શિખ્યો તેને અંતઃકરણથી ચાહાતો હતો. તેવા એક રખેવાળના મરણથી તે શોકાતુર થાય એમાં નવાઈ નથી.

બીજે દિવસે તેના સાહેબે તેને બોલાવ્યો. પાસે જતાં જ તેની છાતી ભરાઈ આવી અને એક બોલ બોલ્યા વગર પોતાના સાહેબની આગળ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. સાહેબ પણ માયાળુ અને દયાળુ હતો તેથી તેને મીઠા વચને બોલાવ્યો અને ધીરજ આપી કે, ચિંતા કરીશ નહીં, અગર જો મેં તને જેના સ્વાધીનમાં આપ્યો હતો તે ભલા માણસનું મરણ થવાથી તું આટલો શોકાતુર થયો છે, તોપણ તારા જીવને આનંદ થાય એવી હું ગોઠવણ કરીશ. હાલ તો જા અને ઓફીસનું કામ ચલાવ. તે સલામ કરી આંસુ લુછતો ઓફીસમાં જઈને બેઠો પણ કાંઈ કરવું સૂઝયું નહીં. સહેજ સાજ જરૂરીઆત કામ કીધું અને આખો દહાડો ઉદાસીમાં ગાળ્યો.

સાંહાંજ પડી એટલે તેના મુકામના તંબુમાં તે ગયો અને થોડુંક ખાઇને સુઈ ગયો.

મહેતાજીના ઓદ્ધાપર નિમણુંક.

પ્રભાત થતાં જ તે ઉઠ્યો, પોતાનાં સઘળાં કામોથી પરાગત થયો અને ઓફીસના તંબુમાં ગયો. જતાં જ સાહેબે પોતાના તંબુમાં બોલાવ્યો અને એક લખેલો કાગળ તેના હાથમાં ઘણા હેતની સાથે આપ્યો. તે હુકમ હતો. તેમાં લખ્યું હતું કે અંતાપૂરની અંગ્રેજી સ્કુલમાં તમને રૂ. ૧૦૦) ના પગારની પહેલા આસિસ્ટંટ માસ્તરની જગો આપવામાં આવી છે, માટે તમારે એકદમ ત્યાં જવું અને તે જગાનો ચાર્જ લેવો. આ હુકમ વાંચ્યાથી તે ખુશી થયો. સાહેબે તેને કહ્યું કે, તારી જન્મભૂમિમાં જવાથી તથા તારી માની નજર તળે જવાથી તું ઘણો ખુશી થશે, એવું જાણીને જ મેં તને આ જગો આપી છે; અગર જો હું તને મારી ઓફીસમાંથી દૂર કરવા ચાહાતો નથી. તોપણ ચતુરસિંગે સાહેબનો મોટો ઉપકાર માન્યો અને બીજે દિવસે રવાને થવાની રજા માગી અને પોતાને મુકામે ગયો.

બીજે દિવસે પોતાને ગામ અંતાપુર જવાની તૈયારી કરી. ગાડું જોડાવી સાહેબની રજા માગવાં ગયો. સાહેબે તેને રજા આપી અને કેટલાંક પ્યારના અને શિખામણનાં વચન કહ્યાં. ચતુરસિંગે તે માથે ચઢાવ્યાં અને ચાલવા માંડે છે, તે વખતે પાછો બોલાવી સાહેબે તેને એક હજાર રૂપીઆની નોટ બક્ષીસ દાખલ આપી. સાહેબનો મોટો ઉપકાર માની તે લીધી અને પોતે જૂદો પડવાથી બહુ દિલગીર છે એમ ખરા અંતઃકરણથી બતાવ્યું. આ વખતે સાહેબે પોતાના બે સ્વારોને ફરમાવ્યું કે, મી૦ ચતુરસિંગને તમે એને ગામ પોહોંચાડી આવો. સ્વાર તુરત તૈયાર થયા, સર્વે રસ્તે પડ્યા, માર્ગ કાપતાં પાછલો પોહોર થયો અને ગામ આસરે ત્રણ માઇલ દૂર રહ્યું. એવામાં દૂરથી સ્વારોનું ટોળું આવતું જોયું. ચતુરસિંગ ચેતી ગયો કે આ સ્વારો ખચીત લુટારા છે અને તેઓ મને લુટશે જ. તેઓ મારી પાસેનું સર્વસ્વ લુટી જશે, એટલું જ નહીં પણ વખતે કોઇને ઘાયલ કરશે કે જીવથી મારી નાંખશે, તેથી તેણે એક હીકમત લગાવી દીધી.

પેલા લુટારા સ્વારો આશરે એક મૈલથી દેખાવા લાગ્યા હતા. તેઓ અડધું છેટું ભાંગીને પાસે આવ્યા એટલામાં ચતુરસિંગે

લુટારાઓને ઠગ્યા.

પોતાની સાથેના સ્વારમાંથી એકને નીચે ઉતાર્યો અને પોતે ચઢ્યો. બીજા સ્વારને પોતાની સાથે લીધો અને પ્રથમનાને ગાડીમાં બેસાડ્યો. તેને અને ગાડીવાળાને કહ્યું કે, અમો બન્નો સામા આવતા લુટારાઓ સાથે મળી જઇને એ જ ગાડી લુટીશું, માટે તમો તે વખતે ભરમ ખોલી દેશો નહીં. એમ કહી તેઓ પેલા લુટારા સ્વારો સામા ગયા. પાસે પાસે થયા એટલે ચતુરસિંગે પ્રથમ રામ રામ કહ્યા. સામાવાળાઓએ પણ તેમ જ રામ રામ કહ્યા. તેઓ પણ એમ જ સમજી ગયા કે, આ પણ લુટારા, સ્વારો જ છે; તેથી તેઓએ પૂછ્યું કે, કેમ કાંઇ ધાપ હાથ લાગી કે ઠાલા જ જાઓ છો? ચતુરસિંગે કહ્યું કે, કાંઇ જ હાથ લાગ્યું નથી, પણ એક ભક્ષ પાછળ આવે છે. પાછળ ફરીને બતાવ્યું કે, પેલી ગાડી આવે છે. તેમાં એક હથીઆરબંધ સિપાઈ બેઠો છે, તેથી મારી તથા મારા સોબતીની

હીમત ચાલી નહીં. ગાડીમાંનો સિપાઈ શૂરવીર અને મજબૂત જણાય છે અને મારો સાથી તાવ આવ્યાથી કાલનો નરમ પડી ગયો છે, પણ સારા ભાગ્યે તમો મળી ગયા. હવે તે ગાડીને આવવા દો, પછી આપણે રોકીશું. થોડી વારમાં ગાડી આવી અને સઘળા સ્વારો ચોમેર ફરી વળ્યા.

ગાડી માંહેના માણસોને વખતે મારી બેસે તે દેહેશતથી ચતુરસિંગે જ ધમકાવીને કહ્યું કે, એકદમ નીચે ઉતરો નહીં તો (બંદુક તાકીને) આ ગોળીથી તમને ઠાર કરવામાં આવશે. તેઓ જાણી જોઇને ધ્રુજતા ધ્રુજતા નીચે ઉતર્યા અને એક કોરે બેઠા. પેલા સ્વારોએ તમામ સામાન અને ચતુરસિંગના સાહેબે આપેલા રૂ. ૧૦૦૦) ની નોટ સાથે બીજા પણ પગારના રૂ. ભેગા કીધા હતા તે મળી રૂ. ૩૦૦૦) રોકડા લુટી લીધા. બાદ સઘળા ચાલતા થયા. ચતુરસિંગે પેલા ન જાણે એમ ગાડીમાં બેઠેલા સ્વારને ચેતાવ્યો કે, તમે ગામ ભણી ચાલ્યા જાઓ. થોડી-વારમાં અમો બંનો આવી લાગીશું. એમ કહી પેલા લુટારા સ્વારો સાથે ચાલ્યા. તેઓ દૂર એક

કોતરમાં ભરાયા અને વેહેંચણી કરવાનું એક કહ્યું. ચતુરસિંગે કહ્યું કે, એમ શું કરવાને કરો છો. આ સામાન છે તેને આ કોતરમાં દાટો અને રોકડ લઇને તમારે ગામ ચાલો. ત્યાં રાત્રે ખાઈ પીને મઝા કરીશું અને રૂપીઆ વેહેંચી લઇશું. પેલા લુટારાઓએ પૂછ્યું કે, તમારું ગામ કયું છે? ચતુરસિંગે ઉત્તર આપ્યો કે, અમે તો એક ગામમાં વાસો કરીને રેહેતા જ નથી. ઠામ ઠામ લુટતા ફરીએ છીએ અને ગમે તે ગામમાં વારાફરતી વાસો કરીએ છીએ. લુટેલી ખરચી ઘટી ગયા વગર બીજી લૂટ કરતા પણ નથી. માટે ચાલો આજે તમારે જ ગામ આવીશું.

ચતુરસિંગના પ્રપંચી બોલવાપર કોઇને શક આવ્યો નહીં. તેઓ સઘળા એક જ ગામના હતા તેથી ચતુરસિંગને લઇને ગામ ભણી ચાલ્યા. ગામમાં ગયા અને એક મોટા ઘરમાં મુકામ કીધો. સઘળાઓએ સાથે બેસીને કસુંબો પીધો અને રાત્રે દૂધ પુરી જમીને સુતા. ચતુરસિંગ અને તેનો સોબતી સ્વાર તો અમથા જ સુઈ રહ્યા પણ ઉંઘ્યા જ નહીં,

તેઓ બહુ ખુશી થયા અને આતુરતાથી તેમની ભણી જોવા લાગ્યા. થોડી વારમાં પાસે આવી લાગ્યા અને બંનો જણાઓ ઘોડાપરથી કુદી પડ્યા. ચારે જણાઓ ભેગા થયા અને ગામમાં ગયા. ચતુર-સિંગ ઘરમાં આવ્યો કે તેને જોઇ તેની માતા હર-ખાઈ ગઈ. તેનું પાછા આવવાનું કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે, મને આપણા ગામમાં જ નોકરી મળી છે, તેથી હવે હું તારી પાસે જ રહીશ. એથી અંબાબાઈ અત્યંત હરખાઈ અને રસોઈ કરી સઘ-ળાને જમાડ્યા.

જમીને ચતુરસિંગ પેલા સ્વારોને સાથે લઇને ફોજદાર પાસે ગયો. તેની આગળ પેલા લુટારા-ઓની સઘળી હકીકત ગુજારી. ફોજદારે તુરત ૨૦૦ સ્વારો તૈયાર કરી સાથે લીધા. ચતુરસિંગ અને તેના સ્વારો પણ સાથે ગયા અને પેલા લુટા-રાઓના ગામમાં આવી લાગ્યા. તેઓને એકદમ બાંધી લીધા અને ચતુરસિંગની પાસેથી લુટેલા રૂપી-આની તપાસ કરતાં સઘળાઓ પાસેથી સરખા મળી આવ્યા. બાદ તેમને લઇને પેલા કોતરમાં જ

કારણ કે કદાચ કાંઈ દગલબાજી થાય તો કાંઈ ઉપાય હાથ રહે નહીં.

સહવાર થતાં જ ચતુરસિંગે મોં ધોઈ તૈયારી કરી. તેણે એ વખતે પેલા લુટારાઓ સાથે એટલો પ્યાર બતાવ્યો કે, તેઓ તેના તેજમાં એકદમ અંજાઈ ગયા. તેઓએ તેને થોભાવ્યો અને પેલા રૂપીઆનો હિસ્સો આપ્યો. તેની સાથેના સ્વારને પણ બરાબર ભાગ આપ્યો. તે લઇને તેઓ અંતાપૂર તરફ રવાના થયા.

આણીગમ પેલો ગાડાવાળો અને તેમાં બેઠેલો સ્વાર તો રાત્રે જ અંતાપૂરની ભાગોળપર આવી લાગ્યા, પણ ચતુરસિંગનું ઘર જાણતા નહોતા, તેથી તેઓએ પાદરપર જ એક વડ તળે મુસાફર તરીકે મુકામ નાંખ્યો. તેઓ આખી રાત ત્યાં જ પડી રહ્યા પણ કોઇને કાંઈ વાત કહી નહીં. ચતુરસિંગ અને તેની સાથેનો સ્વાર નહીં આવી લાગવાથી બહુ ચિંતામાં પડ્યા. એવી ચિંતામાં ને ચિંતામાં તેઓએ આખી રાત ગુજારી. સહવાર થઈ અને જંગલપાણી જઈ આવ્યા એટલે જ ચતુરસિંગ અને ગો સાથી દૂરથી આવતા જણાયા. આ વખતે

ચતુરસિંગનો સામાન દાટ્યો હતો ત્યાં આવ્યા. સામાન ખોદી કહાડ્યો અને તે લુટારાઓ પાસે જ ઉંચકાવ્યો અને પાછા અંતાપૂરમાં આવ્યા. મુકરદમો બનાવી ફોજદારે માજીસ્ટ્રેટને ત્યાં મોકલ્યો. માજીસ્ટ્રેટે તપાસ કરી તે મુકરદમો સેશનમાં મોકલ્યો. ત્યાં તપાસ થઈ અને સઘળાને દશ દશ વરસ સખ્ત કેદની શિક્ષા થઈ. પછી પેલા સ્વારોને કાંઈ ઇનામ આપી પાછા રવાના કીધા. તેઓએ તેમના સાહેબ આગળ ચતુરસિંગની ચતુરાઇનું સઘળું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું, જે સાંભળી સાહેબ પણ રાજી થયો. પેલા સેશનજડજે ચતુરસિંગની તારીફનો રીપોર્ટ સરકારમાં કરી વાળ્યો.

ચતુરસિંગે બીજે દિવસે સ્કુલમાસ્તરનો ચાર્જ લીધો.

ગૃહસ્થાશ્રમ.

વર્ગમાં એવી સારી રીતે અભ્યાસ કરાવ્યો કે તેથી છોકરાઓની અને તેમનાં માબાપોની પ્રીતિ તેણે ટુંક મુદતમાં સંપાદન કરી. એના એ કૃત્યોથી એની કીર્ત્તિ ગામ અને પરગામોમાં ઘણી જ ફેલાવા લાગી. આ વખતે એની ઉમ્મર ૨૧ વરસની થઈ હતી. રૂપવાન્ અને

ગુણવાન પુરુષને કોઈ વાતની ન્યૂનતા રહેતી નથી. ચતુરસિંગને માટે હવે તો ન્યાતીલાઓએ માગાં કરવા માંડ્યાં. તેના બાપની મુરખાઇથી તેને આજ લગણ કોઈ કશામાં ગણતું નહોતું, પણ તેના પાછળનાં બે કામોથી તે એક આબરુદાર ગૃહસ્થમાં ખપવા લાગ્યો. એથી તેને કન્યા આપવાને તેની ન્યાતના લોકો પડા પડી કરવા લાગ્યા. સઘળામાંથી પસંદ કરીને અંબાબાઇએ એકને ત્યાં તેનાં લગ્ન કીધાં. કન્યા પણ ભાગ્યશાળી ચતુરસિંગને તેવી જ મળી- તે ભણેલી ગણેલી હતી. રૂપ અને ગુણમાં તે ચતુરસિંગની બરોબરી કરી શકતી હતી તે તેના માબાપને ઘેર એકની એક જ હતી. તેના બાપ પાસે ઘણી પુંજી હતી. થોડી મુદતમાં તેના માબાપ મરી ગયાં, તેથી તે સઘળી પુંજી ચતુરસિંગને મળી. એથી ચતુરસિંગ ધનાઢ્ય પણ થયો. ચાગન-દમથી તેની ચઢતી હવે થવા લાગી. લગ્ન થયા પછી ત્રણ વરસે તેને એક સુંદર પુત્ર થયો. તે નવ વરસનો થયા બાદ અંબાબાઈ સ્વર્ગવાસી થઈ. આ વખતે ચતુરસિંગ ત્રીસ વરસની ભર જુવાનીએ

પહોંચ્યો હતો, તોપણ પોતાની માતાનું મરણ થવાથી તેને બહુ ખેદ થયો હતો. તેણે પોતાની માતાપર મમતા બતાવવા સારુ સારા સારા વરા કીધા, બ્રાહ્મણ અને સાધુઓને ભોજન કરાવ્યાં અને કુવા ખોદાવ્યા તથા પાણીની પરવો મંડાવી.

દોલત ઉંદર ખાઈ ગયા.

પોતાની માતાના વરસ દિવસમાં એક જાત્રા કરવી જોઇએ, એમ વિચારીને તેણે ૭ માસની રજા લીધી. તેણે પોતાની સઘળી દોલત પોતાનો મોહોર સીક્કો કરીને પોતાના ગામના એક શાહુકાર નામે જુઠાજી જીવાજી કરીને એક મારવાડી હતો, તેને ત્યાં અનામત મૂકી. તે મારવાડીએ મોટી ખુશીની સાથે તે તેને જ હાથે ભોંયરામાં મૂકાવી અને કહ્યું કે માસ્તર સાહેબ, સુખેથી જાત્રા કરી આવો. જાત્રામાં મને પણ યાદ કરજો. વારુ કહીને ચતુરસિંગ ઘેર આવ્યો અને પોતાની સ્ત્રી તથા છોકરાને લઇને જાત્રા કરવા બીજે દિવસે પ્રભાતે નિકળી પડ્યો. તે કાશી વગેરેની જાત્રા કરીને રજાની મુદત પૂરી થયેથી ઘેર આવ્યો. બીજે દિવસે પેલા શાહુકાર

મારવાડીને ઘેર ગયો અને પોતાની અનામત મૂકેલી થાપણ માગી. તે શાહુકારે વાયદો કીધો કે, તમે ગયા ત્યાર પછીની મેં તમારી થાપણ જોઈ જ નથી, માટે સાંહાંજ પોહોરના આવજો, મુનીમ આવશે, તે કહાડી આપશે. ચતુરસિંગ તે વખત પાછો ફર્યો અને બોલાવેલે વખતે તે મારવાડી પાસે ગયો. આ વખતે તે મારવાડીએ પોતાની જાત જણાવી. તેણે તેને કહ્યું કે, માસ્તર સાહેબ, હું ઘણો દિલગીર છું કે, તમારી તમામ દોલત ઉંદર ખાઈ ગયા ! પછી તે મારવાડી પોતાના નોકરો સામું જોઇને તેઓપર ખૂબ ગુસ્સો કરીને ગાળો દેવા મંડ્યો, અને કહ્યું કે, કમ્બખતોએ કાંઈ જ સંભાળ રાખી નહી. બિચારાએ આપણીપર ભરોસો રાખીને પોતાની દોલત આપણે ત્યાં અનામત મૂકી હતી. હવે એને શો જુવાબ દેવો? ચતુરસિંગ સમજી ગયો કે મારવાડીની દાનત બગડી છે, માટે હાલ તો ગમ ખાઈ જવી. પછી તેણે મારવાડીને કહ્યું કે, શેઠ, તમે ચિંતા કરશો નહી. હોય, માણસ જાતથી ભૂલ પણ થાય. મારા ભાગ્યમાંથી ઉતરી

અને મારી દોલત ઉંદર ખાઈ ગયા, એમાં તમો શું કરશો? માટે તમે નકામા સંતાપ કરશો નહીં. રામ રામ, જાઉં છું.

મારવાડી—માસ્તર સાહેબ, માફ કરજો. મારા માણુસોની બેવકુફીને લીધે હું લાચાર છું!

ચતુરસિંગ—નહીં નહીં, તેની મને કાંઈ જ દરકાર નથી. પૈસા તો લોંડી છે—હું કાંઈ તેની પરવા રાખતો નથી.

ચતુરસિંગ ગત કરીને ઘેર આવ્યો. બીજે દિવસે નોકરીપર હાજર થયો. પોતાના હાથ નીચે પેલા મારવાડી શાહુકારનો બાર વરસનો છોકરો ભણતો હતો. તે ઘણો જ ખુબસૂરત અને હોંશિયાર હતો. મારવાડીને પેટે તે એકનો એક જ હતો. ચતુરસિંગે સ્કુલ છોડતી વખતે તેને ખાનગીમાં બોલાવ્યો અને કહ્યું કે, સ્કુલ છોડ્યા પછી તું મારી પાસે આવજે. તે પ્રમાણે તે છોકરો ચતુરસિંગ પાસે ગયો. બીજા છોકરાઓ ઘેર ગયા અને પાછળથી ચતુરસિંગ પણ પેલા જુઠાજી મારવાડીના છોકરાને સાથે લઇને પોતાને ઘેર ગયો. કેટલીક વાર લગણુ તે

છોકરા સાથે પ્યારથી વાતો કરી, તેથી તે છોકરો ચતુરસિંગ સાથે બહુ હળી ગયો. ચતુરસિંગે પછી કહ્યું કે, તું એક બે દિવસ મારે ત્યાં જ રહીશ?

છોકરો—પણ મારાં માબાપ ફીકર કરશે ત્યારે?

ચ૦—તારા બાપને હું કહાવી ખબર આપું કે, તમારા છોકરાને મેં મારે ત્યાં રાખ્યો છે, તો પછી રહીશ?

છો૦—ત્યારે તો ખુશીથી રહીશ, કેમકે મને પણ તમારી પાસે રહેવું બહુ ગમે છે.

ચ૦—ત્યારે સુખેથી રહે, હું મારા સિપાઇ સાથે કહાવું છું. (એમ કહી નીચે આવીને પાછો ગયો અને તે છોકરાને કહ્યું કે, તારા બાપને કહેવા મોકલ્યું છે. પણ કાંઈ સિપાઇને મોકલ્યો નહોતો.)

છોકરાને સમડી ઉપાડી ગઈ.

આણીગમ પેલો મારવાડી તો પોતાનો છોકરો વખતસર ઘેર આવ્યો નહીં તેથી સ્કુલમાં તેડવાને માણસ મોકલ્યું, પણ સ્કુલ તો બંધ થઈ ગઈ હતી તેથી ગામમાં ખોળ કરાવી. ઘણી પરપૂછથી તે છોકરાની વર્ગના એક છોકરાએ કહ્યું કે, તમારો

છોકરો તો અમારા માસ્તર સાથે આજ રસ્તેથી જતો હતો. એથી તે મારવાડીએ માસ્તરને ત્યાં ખોળ કરાવી. માણસે આવીને માસ્તરને પૂછ્યું કે, અમારા શેઠનો છોકરો ચીમન તમારી સાથે હતો?

મા૦—હા.

માણસ—તે ક્યાં છે?

મા૦—તે મારી સાથે મારે ઘેર આવતો હતો, તેટલામાં એક સમડી આવીને તેને એકદમ લઇને આકાશમાં ઉડી ગઈ!

માણસ—સાહેબ, એ શું કહો છો! મારી મજાક તો નથી કરતા?

મા૦—ગાંડો છે! વળી એવી વાતમાં મજાક તે થાય?

માણસ—ત્યારે એ હકીકત મારા શેઠને કહું?

મા૦—સુખેથી કહે.

માણસ—પણ સાહેબ પાછળથી મને બેવકુફમાં ખપાવશો નહીં અને જુઠો પાડશો નહીં.

મા૦—લે આ વચન, જેમ તને કહું છું તેમ જ તારા શેઠને પણ કહીશ, અને જે પૂછશે તેને એ જ રીતે કહીશ.

મા૦—ઠીક ત્યારે, સલામ–(તે ગયો.)

તે માણુસ તો દોડતો પોતાના શેઠ પાસે ગયો. શેઠને માસ્તરે કહેલી સઘળી હકીકત કહી. તે સાંભળી શેઠ તો રાતો ને પીળો થઈ ગયો. ઘરમાં બૈરાંઓએ તો રડારોળ કરવા માંડી. શેઠ મનમાં સમજ્યો કે, માસ્તરે પોતાની થાપણ પાછી ઓકાવવાનો ઇલાજ તો ઠીક રચ્યો. પછી બે ત્રણ માણુસોને લઇને તે મારવાડી ચતુરસિંગને ત્યાં આવ્યો. ચતુરસિંગે આવતો જોઈ પેલા છોકરાને પાછલા ઘરમાં પોતાના છોકરા સાથે મૂક્યો અને તાળું વાશી સામો જઈ સન્માન કીધું અને ખુરશી આપી બેસાર્યો. શેઠ હાંફલો ફાંફલો હાથ જોડીને પૂછવા લાગ્યો કે, માસ્તર સાહેબ, મારો ચીમન કયાં છે?

મા૦—ક્યાં છે તેની મને ખબર નથી.

જુઠાજી—વા સાહેબ, (માણુસ તરફ આંગળો કરીને) આ મારા માણુસને તમે શું કહ્યું હતું?

મા૦—તે કાંઈ ખોટું નથી.

જુ૦—ત્યારે તમે એમ કેમ કહો છો કે મને ખબર નથી.

માo—ખરી વાત છે, તે ક્યાં છે તે હું શું જાણું?

જુo—નિશાળ છોડી ત્યારે તમારી સાથે હતો કે ની?

માo—હા.

જુo—પછી તમે તેને ક્યાં મૂક્યો?

માo—રસ્તામાંથી જ સમડી લઇને ઉડી ગઈ.

જુo—ત્યારે તમે પ્રથમ તો એમ કહ્યું કે મને ખબર નથી કે તે ક્યાં છે, અને હવે કેમ કહો છો કે સમડી લઇને ઉડી ગઈ?

માo—તેમાં ખોટું પણ શું કહ્યું? હાલમાં તે ક્યાં છે તેની મને કાંઈ જ ખબર નથી. કોણ જાણે સમડીએ ક્યાંયે લઈ જઇને નાંખ્યો હશે, તે સમુદ્ર તરફ તો ઊડતી ગઈ હતી. મને પણ બહુ સંતાપ થાય છે કે, બિચારા સુંવાળા બાળકનું શું થયું હશે! (એવું બોલીને તેને અચ્છી રીતે ફીકરમાં નાંખ્યો છે.)

જુo—અરે સાહેબ, એ ગત શું લગાવો છો. એ તો હું સમજ્યો કે તમારી થાપણ ઉંદરડા ખાઈ ગયા તે તમે મારી પાસેથી ઓકાવવાની આ તદબીર કરી છે.

માo—હું કાંઈ તમારી પાસે મારી દોલત માગતો જ નથી.

જુo—તમે માગતા નથી અને ઉંદરડા તે ખાઈ ગયા છે, તોપણ હું મારી ગીરોથી ભરી આપવાને હાજર છું, પણ મારા વહાલા બેટાનો મેળાપ મને ઉતાવળે કરાવો.

માo—અગર તમે મારી દોલત કરતાં દશગણી આપશો, તોપણ તમારા છોકરાને બતાવવાને હું અશક્ત છું, કારણ કે તેને સમડી લઇને ઉડી ગઈ તે હું ક્યાંથી લાવી આપું?

જુo—માસ્તર સાહેબ, હવે બહુ થઈ; ઘણામાં કાંઈ જ સાર નથી. માટે કાંઈ કરતાંએ સમજો તો સારું.

માo—નકામી ભાંજઘડ કરશો તેમાં કાંઈ જ વળવાનું નથી. મેં તમને સાફ કહ્યું છે, કે તમારા છોકરાનો પત્તો કદી મળનાર નથી, માટે જાઓ, નકામી તકરાર ન કરો.

જુo—એમાંથી કાંઈ સાર કહાડનાર નથી જો, હું તમને હાથ જોડીને કહું છું.

મા૦—તમારીથી થાય તે કરી લો. જાઓ, નકામી ભાંજગ્રડ ન કરો. (ચતુરસિંગે વિચાર્યું કે, મારી દોલત લેવી તો સરકારની મારફતે જ લેવી કે આવા પાપીને નશીયત મળે. તેથી તેણે તે લીધી નહીં અને સરકારમાં એની મેળે જાય એવી તાલ કીધી!)

જુ૦—ઠીક છે ત્યારે જોજો એમાંથી કેવી આબરુ મળે છે તે. (પોતાના માણુસોને) ચાલો, ચાલો સરકારને જાહેર કરીએ. (એમ કહી સરકારમાં એક અરજી લખાવી લઇને ચાલ્યા.)

જુઠાજી માજીસ્ટ્રેટ આગળ ગયો અને પોકેપોક મૂકીને રડવા લાગ્યો અને જાહેર કીધું કે, સાહેબ, પેલા ચતુરસિંગ માસ્તરને એકદમ પકડી મંગાવવો જોઇએ.

માજીસ્ટ્રેટ—શા માટે પકડાવી મંગાવો છો તેની કારણ સહિત અરજી આપો.

જુ૦—લો સાહેબ, આ તૈયાર છે.

માજીસ્ટ્રેટ નીચે પ્રમાણે અરજી વાંચે છે.

અરજી.

ગરીબપરવર સલામત–સાહેબની ખીદમતમાં હુ નીચે સહી કરનાર અરજ ગુજારું છું કે, મારો છોકરો નામે ચીમન આશરે બાર વરસની ઉમરનો છે. તે રોજના ધારા પ્રમાણે તેની સ્કુલમાં આજ સવારના ૭ કલાકનો ગયો છે. હંમેશાં તે દશ કલાકે આવતો પણ આજ આવ્યો નથી. પરપૂછ કરતાં ભાળ મળી કે તેને તેનો માસ્તર ચતુરસિંગ કાંઇક લઇને જતો હતો. તેના અંગપર આશરે એક હજાર રૂપીઆનું જેવર છે. માસ્તરને પૂછતાં તે તેનો કાંઈ પત્તો બતાવતો નથી. માટે તેને એકદમ પકડી મંગાવી તપાસ કરો.

તા૦ ૨૯ મી જુલાઈ સને ૧૮૭૬–શનિવાર.	}	(સહી.) જુઠાજી જીવાજી.

ફસમપર અરજી લઈ માજીસ્ટ્રેટે વારંટ કહાડ્યો અને ચતુરસિંગને બોલાવ્યો. તેની આબરુ પ્રમાણે તેને ખુરશી આપીને માન સાથે બેસાડ્યો. પછી કામ ચલાવવા માંડ્યું.

માજી૦—આ જુઠાજીનો છોકરો નામે ચીમન તમારી સ્કુલમાં ભણવા આવે છે?

મા૦—હા, સાહેબ.

માજી૦—આજે તે આવ્યો હતો?

મા૦—હા.

માજી૦—સ્કુલ છોડતાં લગણ સ્કુલમાં હતો?

મા૦—હા.

માજી૦—સ્કુલના તમામ છોકરાને છોડ્યા પછી તમે તેને જોયો હતો?

મા૦—હા.

માજી૦—પછી તે ક્યાં ગયો તે ખબર છે?

મા૦—હા. માર્ગમાંથી જ તેને સમડી લઇને ઉડી ગઈ!

માજી—(અચંબો પામીને) એ શું કહો છો! બાર વરસના છોકરાને તે વળી સમડી લઇને ઉડી જાય?

મા૦—સાહેબ, મારા વીશ હજાર રૂપીઆ રોકડા અને દશ હજારનું જેવર જ્યારે ઉંદર ખાઈ જાય, ત્યારે બાર વરસના છોકરાને લઇને સમડી ઊડી જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય?!

માજી૦—એ કેવી અચંબા ભરેલી વાત કરો છો! રૂપીઆ કેવા, જેવર કેવું અને તે ઉંદર ખાઈ ગયા એ શું?! એ હકીકત મને વિસ્તારીને સમજાવો.

મા૦—હું જાત્રા ગયો ત્યારે વીશ હજાર રૂપીઆ રોકડા અને દશ હજારનું જેવર આ જુઠાજીને ત્યાં અનામત મૂકી ગયો હતો. પાછો આવીને એમને ત્યાં લેવા ગયો ત્યારે એમણે જવાબ દીધો કે તે તો ઉંદર ખાઈ ગયા! જ્યારે રૂપીઆ અને જેવરને પણ ઉંદર ખાઈ જાય, ત્યારે બાર ફીટી ને વીશ વરસના છોકરાને પણ લઈને સમડી ઊડી જાય એમાં શું આશ્ચર્ય?!

માજી૦—કેમ જુઠાજી, આ વાત ખરી કે?

જુઠાજી ફાંફા મારવા લાગ્યો પણ માજીસ્ટ્રેટે ધમકાવ્યાથી આખરે કબુલ કીધું અને બોલ્યો કે હાજી, ખરી વાત.

માજી૦—તમારે ત્યાં રૂપીઆ અને જેવર મૂકેલું ખરું કેની?

જુ૦—હાજી મૂકેલું.

માજી૦—તે લેવાને એવણ આવ્યા ત્યારે તમે કહેલું કેની કે તે તો ઉંદર ખાઈ ગયા?

જીુ૦—(ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં) હાજી.

માજી૦—લુચ્ચા માણુસ, જેવું તારું નામ છે તેવાં જ તું કામ કરે છે કે? વળી રૂપીઆ અને જેવર તે ઉંદર ખાઇ શકે? બોલો, તે આપવા માગો છો કે નહીં?

જીુ૦—તે તો મેં આપવા માંડ્યા, પણ માસ્તર સાહેબ લેતા નથી અને મારા કાળજા સરખા બેટાનો ઇનકાર કરે છે! (આંખોમાંથી આંસુ પડે છે.)

માજી૦—(માસ્તર સામું જોઇને) તમે તમારા રૂપીઆ અને જેવર લઇને માંડી વાળવા માગો છો?

મા૦—હું તેમ કરવાને તૈયાર છું, પણ એ મારવાડીએ જે વિશ્વાસઘાત કીધો તેને માટે એને કાંઈ શિક્ષા થવી જોઇએ.

માજી૦—જીુઠાજી, તમે તમામ દોલત મંગાવો. માસ્તર સાહેબ, તમે છોકરાને તેડાવો. (બંનો જણાએ તે અણાવ્યું.)

માજીસ્ટ્રેટે પછી એક બીજાની વસ્તુ તેમને અપાવી અને મારવાડીને બે વરસ લગી સખ્ત કેદની અને રૂ. ૧૦૦૦ દંડની સજા કરી, અને ચતુરસિંગની ચતુરાઇના વખાણ સરકારમાં લખી મોકલ્યાં. આ વખતે લોકોની ભારે મેદની મળી હતી. આ મુકરદમાથી ચતુરસિંગનું નામ આખા ગામમાં અને પર ગામોમાં બહુ જ જાણીતું થયું. સરકારની પણ તેનાપર બહુ મહેરબાની વધી, અને તેને કોઈ સારા હોદ્દાની જગો આપવાની મરજી થઈ.

માજીસ્ટ્રેટ તરીકેની કારકિર્દી.

હવે ચતુરસિંગનું ભાગ્યોદય થવા લાગ્યું. થોડા જ દિવસમાં અંતાપૂરનો માજીસ્ટ્રેટ મરી જવાથી તે જગો રૂ. ૩૦૦ ના પગારથી ચતુરસિંગને આપી. ચતુરસિંગે એથી કાયદા સંબંધી પોતાનું જ્ઞાન ઘણુંક વધારવા માંડ્યું. તે એટલો હુશીઆર થઇ ગયો કે, ગમે એવો બારિસ્ટર પણ એની આગળ ટકે નહીં. તેણે માજીસ્ટ્રેટનો હોદ્દો કેવી ચતુરાઇથી

બજાવ્યો, તે તેણે ચુકવેલા નીચેના મુકરદમાઓથી જણાશે.

રુ તો દાઢીએ વળગેલું છે.

એક દિવસે અંતાપૂરના એક રુના વેપારીની વખારમાંથી ઘણુંક રુ ચોરાયું. પોલીસે એ ચોરીને માટે ઘણીએ મહેનત કરી પણ કાંઈ જ વળ્યું નહીં. એથી વેપારી ઘણો જ ખાટો થયો, કેમકે તેની મોટી રકમનું રુ ચોરીએ ગયું હતું. કાંઈ જ પત્તો ન લાગ્યો ત્યારે તેણે માજીસ્ટ્રેટ ચતુરસિંગને અરજ કરી કે, મારું મોટી રકમનું રુ ચોરાયું છે, પણ તેનો પત્તો હજી લાગતો નથી. માજીસ્ટ્રેટે તુરત ફોજદાર અને જમાદારોને બોલાવ્યા અને તાકીદ આપી કે, જે જે શકવાળા લોકો હોય તેઓને સઘળાને પકડીને મારી આગળ રજુ કરો. તેઓ લાગલા આખા ગામમાં ફરી વળ્યા અને જે જે નામાંકિત ચોરો હતા તેઓને તથા બીજા શક પડતા લોકોને એકદમ પકડી લાવ્યા અને કોરટમાં ભેગા કીધા. માજીસ્ટ્રેટે તેઓને હારબંધ ઉભા રાખ્યા અને સઘળા-

ઓની તરફ નજર ફેરવીને બોલ્યો કે, બસ, રુ ચોરનાર ચોર પકડાયો છે. જેણે રુ ચોર્યું છે તેની દાઢીએ જ રુ વળગેલું છે. આ બોલતાં જ એક સખસ પોતાની દાઢીપર હાથ ફેરવ્યો, એટલે જ ચતુરસિંગે તેને હાથ પકડીને બહાર કહાડ્યો કે, રુ ચોરનાર ચોર તે આ જ સખસ. એ સખસની દાઢીએ કાંઈ રુ વળગેલું નહોતું, પણ એ તો ચતુરસિંગે પોતાની ચતુરાઇ લગાવ્યાથી ચોર હતો તેનાથી દાઢીપર હાથ ફેરવાઇ ગયો, જેથી તે પકડાઈ ગયો.

પછી ચતુરસિંગે ફોજદારને મોકલીને તેના ઘરનો ઝાડો જોવડાવ્યો, તેના ઘરમાં ઢોર બાંધવાના છાપરાની જમીનમાં દાટેલી રુની ગાંસડીઓ નિકળી. તે મુદ્દાના માલ સાથે ફોજદાર તે ચોરને હવે તો બાંધી મુથકાને લાવ્યો. માજીસ્ટ્રેટે તેનું કામ ચલાવ્યું અને ગુનેહગાર ઠરવાથી પચાશ ફટકા બાંધી માર્યા તથા બે વરસની સખ્ત કેદની શિક્ષા કરી. ચતુરસિંગની આ ચતુરાઇથી લોકો બહુ જ અજબ થયા. ગામમાં

ચોરો પણ એટલો ત્રાસ પામ્યા કે લાંબો વખત લગી તેઓએ ચોરી કરવાનું કામ બંધ રાખ્યું હતું.

પીંજારા સંન્યાસી.

બીજે દિવસે એક ગૃહસ્થ ચતુરસિંગ માજીસ્ટ્રેટની આગળ એવી ફરીઆદ લાવ્યો કે, મારે ત્યાં એક પરદેશી સંન્યાસી આવ્યો છે. તેને મેં ઘણા દિવસ થયાં અન્ન વસ્ત્ર આપ્યાં અને મેં તેને પૂજ્યો, પણ હાલમાં મારે કાને એવી વાત આવી છે કે, તે અસલ મુસલમાન કોમનો હતો અને પીંજારાનો ધંધો કરતો હતો, તે છતાં એણે સંન્યાસીનો વેશ લઇને મને ઠગ્યો, એટલું જ નહીં પણ મારો ધર્મ વટાળ પણ કીધો. માજીસ્ટ્રેટે તેને પૂછ્યું કે, એ બાબત તમારી પાસે કાંઈ પૂરાવો છે? અરજદારે જવાબ દીધો કે તે તો કાંઈ જ નથી, પણ એના ચેંન ચાળાપરથી મને પણ શક જાય છે કે એ હિંદુ તો નથી જ, માટે કોઈ રીતે આપ તપાસ કરશો તો પત્તો મેળવી શકશો. માજીસ્ટ્રેટે પછી તે સંન્યાસીને બોલાવી મંગાવ્યો. સંન્યાસી આવ્યો

અને તેને એકાંત જગોમાં લઈ જઈને તપાસ્યો તો તેની સુંનત કરેલી માલમ પડી. એથી માજીસ્ટ્રેટે તેની પર ઠગાઈનું તોહોમત મૂક્યું, પણ તે પીંજારો સંન્યાસી એવો પહોંચેલો હતો કે, તેણે પોતાનો એવો બચાવ કીધો કે મારી ચામડી પર દરદ થવાથી તે કપાવવી પડી હતી, પણ કાંઇ સુંનત કરાવી નથી. આથી કાંઈ માજીસ્ટ્રેટ તેને સજા કરતાં આંચકો ખાત નહીં, પણ હજી વધારે તપાસ કરવાનું ઠરાવી તેને કાચી તુરંગમાં કેદ કીધો.

એ રાત્રે ચતુરસિંગે તે સંન્યાસીની ઠગાઈ પકડવાને એક ઉપાય કીધો. બજારમાંથી ભાંગ મંગાવીને ખૂબ ઘુંટાવી અને સારી પેઠે જોસપર આવી ત્યારે તે સંન્યાસીને પાઈ. સંન્યાસીને પણ ભાંગની આદત હતી તેથી તેણે પણ હોંસે હોંસે પીધી. તે ભાંગ ઘણી જ જલદ કરી હતી તેથી તે તેને ખૂબ ચઢી. એટલે તો ભાઈ સારી પેઠે તાનપર આવ્યા અને ગાન તાન કરવા લાગ્યા. એ વખતે ચતુરસિંગે તેનું નામ ઠામ રમુજમાંને રમુજમાં

પૂછ્યું, તો તેણે જે અસલ હતું તે જ કહી દીધું. તેપરથી બીજે દિવસે તપાસ કરાવી તો તે પાસેના ગામનો મમદુ પીંજારો છે એવું સાબેત થયું. તેથી માજીસ્ટ્રેટે ૭ માસ લગણુ સખ્ત કેદની શિક્ષા કરી.

એક છોકરાની બે માતા.

એક દિવસ એવું બન્યું કે, અંતાપૂરના એક સાહુકારને બે ઓરતો હતી. તે બંનેને સાથે જ દહાડા રહ્યા અને એકે દિવસે જ તેમને બાળક જન્મ્યાં. તેમાં એકને છોકરી અવતરી તે તુરત જ મરી ગઈ અને બીજીને છોકરો અવતર્યો તે હયાત હતો. હવે જેની છોકરી મરી ગઈ તે ઓરત બહુ લાંઠ હતી તેથી પેલીને ગળે પડી કે, એ છોકરો તો મારો છે અને જે છોકરી મરી ગઈ તે છોકરી તારી હતી. છોકરાની મા બિચારી ભોળી હતી તે બહુ કલ્પાંત કરવા લાગી ને છોકરાપરના પોતાના દાવાને મજબુતીથી વળગી રહી, આથી ભારે તોફાન જાગ્યું. આ વખતે તે સ્ત્રીઓનો ધણી પરદેશ વેપારને માટે ગયો હતો તેથી ધાંધલ બહુ જ વધી

પડયું. પાડપડોસીઓએ એ બાબત બહુ સમાધાન કરવા માંડયું પણ બંને જણીઓ સરખો જ દાવો કરવા લાગી તેનું સમાધન પણ કેમ થાય! તેઓ પણ બિચારા થાકીને પોતપોતાને ઘેર ગયા. પેલી ઠગ ઓરત તો લાગલી માજીસ્ટ્રેટની આગળ ફરી-આદ ગઈ અને જાહેર કર્યું કે, મારી સોકની છોકરી મરી જવાથી તેણે મારા છોકરાને એક વખતે હું ઉંઘતી હતી તે વેળાએ ચોરી લીધો છે, તે આપતી નથી. માજીસ્ટ્રેટે તે છોકરા સાથે તેની સોકને તેડાવી અને હકીકત પૂછી તો તે પણ તેમ જ દાવો કરવા લાગી. આ ગુંચવણ ભરેલી વાતનો નિવેડો લાવવાને માજીસ્ટ્રેટને ભારે વિચાર આવી પડ્યો.

માજીસ્ટ્રેટે વિચાર્યું કે, મરેલી છોકરીની લાસને દાટેલી કહડાવીને જોઈએ તો વિશેષ કરીને તેનો ચહેરો તેની માની સાથે મળતો આવશે, પણ પૂછતાં માલમ પડયું કે, તેને ચાર દિવસ થયાં દાટી છે તેથી તે લાસ તો ફુલીને કોહવાપર આવેલી હશે, માટે તે ઉપાય કરવો ચતુરસિંગને દુરસ્ત લાગ્યો

નહીં. પછી બહુ વિચાર કરીને તેણે નીચેની હીકમત કામે લગાડી, જેથી તે કોનો છોકરો છે તે સાબેત થઈ ગયું.

માજીસ્ટ્રેટે ફરમાવ્યું કે આ એક છોકરાપર બે ઓરતો દાવો કરે છે, માટે આ કામમાં દાઇઆણીની જુબાની લેવી. દાઇઆણીને સમન કરીને તેડાવી અને સાક્ષી લીધી તો તેણીએ ખોટી જુબાની આપી. પેલી લાંઠ ઓરતે તેને ઘણાક પૈસા આપીને અગાઉથી શિખવી રાખી હતી. દાઇઆણીની જુબાનીથી માજીસ્ટ્રેટ પેલી લાંઠ ઓરતને છોકરો અપાવી દેત, પણ તેની ખરી માતાનું રુદન જોઈ ચતુરસિંગના મનમાં ઠસી ગયું કે, કહો ન કહો પણ આ છોકરો આ ફરિયાદીનો નથી પણ તોહોમતવાળી ઓરતનો જણાય છે. એ બંનેનો ધણી એક જ છે તેથી છોકરાના ચહેરાપરથી તો કાંઈ જ મુકરર થઈ શકે નહીં. પછી તેણે છેલ્લી હીકમત એ લગાવી કે, તેણે પોતાની કોરટમાં બેઠેલા એક જમાદારની તરવાર લીધી અને તે મ્યાનમાંથી એકદમ તાણી

કહાડી, અને પેલી ઓરતને કહ્યું કે તમારી બેની તકરારમાંથી કાંઇજ સમજાતું નથી કે આ છોકરો કોનો છે, માટે મારી નજરમાં આવે છે કે એ છોકરાના બે કકડા કરવા અને તમને બંને જણીને અકેકો વહેંચી આપવો. આ સાંભળી પેલી લાંડ તો રાજી જ થઇ ગઇ પણ પેલી ખરી માતાએ તો એકદમ ચીસ પાડી અને છોકરો માજીસ્ટ્રેટ આગળ મૂકીને અરજ કરી કે ના સાહેબ, એ છોકરાને કાપશો નહીં. એ કરતાં તો એને જીવતો ને જીવતો મારી સોકને આપી દો. એમ કહીને બહુ રડવા લાગી.

ચતુરસિંગની આ ચતુરાઇથી કોરટમાંના તમામ માણસોની ખાતરી થઇ ગઇ કે, એ છોકરો તોહોમતદાર ઓરતનો જ છે પણ ફરિયાદી ઓરતનો નથી. જો તેનો હોત તો તે કોઇ દહાડો કકડા કરવાને ખુશી બતાવત જ નહીં, માટે એ એનો નથી. માજીસ્ટ્રેટની પણ તેમ જ ખાતરી થઇ અને તે છોકરો તેની ખરી માને હવાલે કીધો અને પેલી

તોહોમતવાળી ઓરતને તથા દાઇઆણીને ખોટા કસમને માટે સેશન જડજને ત્યાં મોકલી દીધી. જ્યાં તેણીઓને ત્રણ ત્રણ વરસની સખ્ત કેદની શિક્ષા થઈ.

મોઢામાં થુંકવાના હજાર રૂપીઆ.

ઉપલો ચુકાદો કીધા પછી એક બીજો કજીઓ ચતુરસિંગની કોરટમાં આવ્યો. તેની હકીકત એવી હતી કે, અંતાપૂરમાં, એક પૈસાદાર મુસલમાન રહેતો હતો. તેની પાસેથી કાંઇક નાણું ઓકાવવાના ઇરાદાથી એક ઠગારો બ્રાહ્મણ તેની પાસે ગયો અને કહ્યું કે મને ૧૦૦૦ રૂ. આપ, નહીં તો હું તારાપર કાંઇ ખોટો આરોપ મૂકીને તને ખરાબ કરીશ. તે મુસલમાન કાંઈ એ ધમકીથી ગાંઠ્યો નહીં અને તેને રૂપીઆ ન આપતાં ધમકી આપીને કહાડી મૂક્યો. એથી પેલા બ્રાહ્મણે પોતાની લુચ્ચાઇનો ઉપયોગ કીધો. તે માજીસ્ટ્રેટ આગળ ફરિયાદ કરવા ગયો કે, આપણા ગામમાં જાનમહમદ કરીને મુસલમાન રહે છે તેની બારી તળેથી જતાં મેં ઉંચું જોયું તેવો જ તે મીઆ જાણી જોઇને મારા મોંડાપર થુંક્યો.

જે થુંક મારા મોંમાં ગયું અને મને વટાળ્યો. એથી મને દેહશુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવતાં રૂ. ૧૦૦૦ ખરચ થશે ત્યારે મારી ન્યાતવાળા મને દાખલ કરશે. માટે તે મુસલમાનને બોલાવીને સજા કરો અને મને જે ખરચ લાગે તે પણ અપાવો.

માજીસ્ટ્રેટે સમન કરીને તે મીઆને બોલાવી મંગાવ્યો. મીઆ જાતે પૈસાદાર, આબરુદાર અને ભલો માણુસ હતો. તેને જોતાં જ ચતુરસિંગને લાગ્યું કે આ સખસ કાંઈ આવો ગુન્હો કરે તેવો નથી, તોપણ તેને સવાલ કીધો કે આ ગુન્હો તમે કીધો છે?

મીઆ૦—નહીં જી, એ ગળે પડતા હે.

માજી૦—આખા ગામમાં કોઇને ગળે પડ્યો નહીં અને તમને જ શામાટે ગળે પડે છે? તમારે અને એને કાંઈ અદાવત છે?

મી૦—જી હા, દો તીન રોજપર એ મેરે ઘરકું આયાથા, ઓર કહેને લગા કે મેરેકું ૧૦૦૦ રૂ. દો, નહીં તો મેં તુમકું ખરાબ કરુંગા. મેને કુછ રૂપે

દીએ નહીં ઓર ઘરમેંસે નીકાલ દીઆ. એ સબ-બસેં ઉને એ તરકટ ઉઠાયા.

ભટજીએ તો એકાદ બે જુઠ્ઠા સાક્ષીઓ પણ ઉભા કરેલા, પણ આ ભલા મીઆની ચાલચલકુત-પર નીઘા કરતાં ચતુરસિંગને માલમ પડ્યું કે આ લુચ્ચા ભટજીનું આ તરકટ છે, પણ તે સાબેત થાય નહીં ત્યાર લગણ કાંઈ પણ થઈ શકે નહીં, તેથી તેણે નીચે મુજબની ચતુરાઈ લગાવી.

મા૦જી૦—ભટજી, તમારા મોંમાં આ મીઆ સાહેબ થુંક્યા એ વાત તો ખરી જ કેની?

ભટજી૦—(હાથ જોડીને) હા રાજાધિરાજ.

મા૦જી૦—એથી તમે વટલી ચુકા કેની?

ભ૦—અન્નદાતા એમાં શો શક છે.

મા૦જી૦—ત્યારે તમારે દેહશુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડશે કેની?

ભ૦—હા સાહેબ, અને તે કરતાં ૧૦૦૦ રૂ ખરચ લાગશે.

માજી૦--ત્યારે હું એવો હુકમ કરું છું કે, એ મીઆ સાહેબ કોરટના દેખતાં તમારા મોંમાં ફરીથી થુંકે અને એક હજાર રૂપીઆ તમને ગણી આપે.

મી૦—હાજી, કબુલ છે.

ભ૦—નાજી, હું કબુલ કરતો નથી.

માજી૦--શા માટે? જ્યારે તમે વટળ્યા જ છો ત્યારે એકવાર ફરીથી થુંકવા દો, પછી સામટું પ્રાયશ્ચિત કરજો.

ભ૦—નાજી, તેમ કંઈ બને નહીં.

મા૦—ત્યારે તમારી કરેલી ફરીઆદ રદ કરું છું.

ભ૦—જેમ તમારી મરજી, પણ હું કંઈ ફરીથી થુંકવા દઉં નહીં.

મીઆ—જો એ ભટજી થુંકવા દે તો એકની સાથે બે હજાર રૂપીઆ આપવા તૈયાર છું.

મા૦—કેમ ભટજી, મરજી થાય છે?

ભ૦—તે કણુ બને નહીં. મારા પહેલી વારના તો અપાવો.

મા૦—ત્યારે જાઓ તમારી ફરીઆદ રદ કરી છે.

ઘોડાનો ખરો માલીક.

બીજે દિવસે કચેરી બેસતાં જ બે સખસો ફરીઆદ લાવ્યા. તેની હકીકત એવી છે કે, એક ગઠીઓ એક ઘોડાવાળાને ત્યાંથી આગલે દિવસે ઘોડો ભાડે લઈને સટકી ગયો, તે ફરીથી પહોંચતો કીધો જ નહીં— એથી ઘોડાવાળો તેને ત્યાં ઘોડો લેવા ગયો ત્યારે તેને મારી કહાડ્યો અને ગળે પડ્યો કે, આજ લાંબી મુદ્દત થયાં હું ઘોડો પર મુલકથી ખરીદી લાવ્યો છું. એથી બંને વચ્ચે હોંસા તોંસી થવા લાગી અને ગાળાગાળીપર આવી લાગ્યા. છેલ્લે મારામારીપર આવી જવાથી પાસેની પોલીસ ગેટપરથી સિપાઈ દોડી આવ્યા અને તેઓની હકીકત સાંભળી તેમને માજીસ્ટ્રેટ આગળ રજુ કીધા. બંનેની જુબાની તથા પૂરાવો લેતાં પરસ્પરના સાક્ષીઓ એવા પડ્યા કે, જેથી બંનેનો ઘોડો હોય એમ જણાયું. આથી માજીસ્ટ્રેટ બહુ વિચારમાં પડ્યો અને કેમ નિકાલ લાવવો તે કાંઈ જ સુઝે નહીં. બહુ વિચાર કરતાં તેણે ઠરાવ કીધો કે, તે ઘોડાને રજુ કરે. પેલા ઠગને એક સિપાઈ સાથે મોકલીને ઘોડો મંગાવ્યો. પછી

માજીસ્ટ્રેટે સિપાઇઓને ફરમાવ્યું કે, એ ઘોડાને છૂટો મૂકીને હાંકી મૂકવો અને એ સિપાઇઓએ તેની પાછળ પાછળ જવું, અને જોવું કે તે કોને ત્યાં જઇને ઉભો રહે છે. સિપાઇઓએ તેમ કીધું તો તે ઘોડો મૂળ ધણીને ત્યાં જ જઇને ઉભો એટલું જ નહીં પણ છેક ઘરમાં તેને બાંધવાની જગોએ જઇને ઉભો. આણીગમ પેલા ઠગનો ચહેરો પણ ઉતરી ગયો અને સિપાઇઓએ આવીને ઉપલી હકીકત જાહેર કરી તેથી તે ઘોડો તેના ખરા ધણીને અપાવ્યો અને પેલા ઠગને ત્રણ માસ લગણ સખ્ત કેદની શિક્ષા કરી. ચતુરસિંગના આવા આવા ચુકાદાથી આખા ગામમાં તેની પ્રખ્યાતિ થઈ અને તેને લોકોમાંથી બહુ જ માન મળવા લાગ્યું.

વહુપર ખોટો આરોપ.

પણ કરમ સંજોગે ગામમાં એક પછી એક એવા બનાવો બનવા લાગ્યા કે, જેનો નિવેડો કરતાં ચતુરસિંગને અતિ ઘણી મહેનત પડવા લાગી. એક દિવસે વળી એવું બન્યું કે, એક ખુનનો કજીઓ તેની આગળ

આવ્યો. અંતાપૂરમાં એક રવા પટેલ કરીને માણસ રહેતો હતો. તેને પેટે એક જ છોકરો હતો. તે છોકરાને સારે ઘેર પરણાવ્યો હતો અને તેની સ્ત્રી પણ સારા સ્વભાવની હતી, પણ રવા પટેલની પટલાણી ઘણી જાજરમાન હતી. તે છોકરાની વહુને એકે દિવસ ઠરીને બેસવા દેતી નહોતી. કરમ સંજોગે એવું બન્યું કે, ન્યાતમાં જમણવાર ગએલી તેને ત્યાંથી રવા પટેલને માટે ઘેર જમણ (ઢાંક્યું) આવેલું. તેમાં આશરે બશેર બરફી હતી. રવા પટેલે તે છોકરાને સારુ રાખી મૂકેલી. છોકરો આશરે ૧૭ વરસનો હતો, પણ એ વયમાં ધણીઆણી કરતાં માનો દાબ છોકરાપર વિશેષ કરીને હોય છે તેથી તે છોકરો માની શિખવણીએ ચાલતો અને ધણી-આણી સાથે અણબનાવ રાખતો. એથી રોજ ધણી ધણીઆણીને કજીઆ થતો. જે દિવસે એ બંનો વચ્ચે કજીઆ થાય નહીં, તે દિવસે તે છોકરાની માને કળ વળે નહીં. એવી ખરાબ સ્વભાવની તે પટલાણી હતી.

હવે આગલી રાત્રે તે ધણી ધણીઆણી વચ્ચે ઘણો કજીઓ થયો હતો. સવાર થતાં પટલાણી નદીએ લુગડાં ધોવા ગઈ અને છોકરાને તો ખેતરે જવું હતું તેથી પેલી ઢાંકયું આવેલી બરફીમાંથી થોડીક ખાવાને લીધી. તે બરફીમાં બેહદ કીડીઓ ચઢેલી હતી પણ તે ઉતારીને તેણે ખાધી અને ખેતરે ગયો. ત્યાં પોહોર થયો નહીં એટલામાં તો તે ધ્રુજવા લાગ્યો અને જમીનપર ગગડી પડ્યો. સાથેના ચાકરોએ તેને તુરત ઉંચકીને એક ઝાડ તળે પરાળ પાથરી તેપર સુવાડ્યો અને એક લાગલો ઘેર દોડી આવ્યો. તેણે ખબર કહી તેવા જ રઘા પટેલ અને તેની પટલાણી બંનો જણાં વહુને ઘર સોંપી ખેતરે ગયાં. ત્યાં જાય છે તેટલામાં તો છોકરો મરી ગયો અને એકે બોલ પોતાનાં માબાપને કહેવા પામ્યો નહીં.

રઘા પટેલ અને પટલાણીએ બહુ રુદન કર્યું પણ એમાં શું વળે! તેઓ પછી ગાડામાં તે છોકરાની લાસને નાંખીને ઘેર લાવ્યાં. ડાકટરોને તેડાવ્યા અને તપાસ કરાવી તો તેઓએ ઠરાવ્યું કે, એ છોકરાને

ઝેર ચઢેલું છે. અને તે સાપનું ઝેર છે. તેનું સઘળું અંગ તપાસીને જોયું તો સાપના દંશની જરાએ નિશાની જડી નહીં. ચાકર લોકોએ પણ સાફ કહ્યું કે અમે સાથેને સાથે જ હતા. અમે ફરતા હતા ત્યાં કાંઈ સાપ કે કશુંએ જાનવર એને કરડયું જ નથી. પગમાં તો જોડા પહેરેલા જ હતા. પછી ડાકટરો તો ગયા, પણ જયારે ઝેરની વાત આવી ત્યારે પટલાણી તો લાગલી જ વહુને ગળે પડી કે, કહો ના કહો પણ આ રંડાએ જ મારા છોકરાને ઝેર દઈને મારી નાખ્યો. ગઈ રાત્રે ધણી ધણીઆણી વચ્ચે બહુ લડાઈ થઈ હતી તેથી એણે છોકરાનું કાટલું કહાડી નાંખ્યું. આ વાત આખા ગામમાં પસરી ગઈ; કહેવત છે કે "હોટ બહાર તે કોટ બહાર થાય", તેમ ઠામ ઠામ એ વાત ફેલાઈ તેથી ફોજદાર તુરત દોડી આવ્યો. તેણે પંચાતનામું કર્યું. ડાકટરો વગેરેની જુબાની લીધી અને ઠરાવ્યું કે, છોકરો ઝેરની અસરથી મુઓ છે. પછી તેની લાસને ઉપાડવાની રજા મળવાથી ન્યાતીલાઓ લઈ ગયા અને દેન દઈ આવ્યા. આણી ગમ ફોજદારે માજી-

સ્ટ્રેટને હકીકત જાહેર કરતાં જણાવ્યું કે, ઝેરનો શક રઘા પટેલના છોકરાની વહુપર જાય છે.

માજીસ્ટ્રેટે છોકરાની વહુને બોલાવી મંગાવી. તેને પૂછતાં તે બેહોશ થઈ ગઈ અને અભાગા જાત તેથી મોંડે ફાકા પડ્યા! તેણે હડહડતા કસમ ખાઇને કહ્યું કે, મેં કદી મારા ધણીને ઝેર ખવાડયું નથી, પણ સાસુ તો એ જ હઠ લઇને બેઠી કે એણે જ ઝેર ખવાડયું અને મારી નાંખ્યો. માજીસ્ટ્રેટે મરનાર છોકરાની વહુની જુબાની લીધી તેથી માલમ પડયું કે, છોકરો ઘેરથી બરફી ખાઇને ગયો હતો. વળી માલમ પડયું કે તે બરફીમાંની હજી પણ બીજી છે—તે બરફી રઘા પટેલ મારફત મંગાવી તો માંહે લાખો લાખ કીડીઓ ચઢેલી જોઈ. તે ઉતરાવી અને ડાકટરને બતાવી તો તેઓએ અભિપ્રાય આપ્યો કે, એની અંદર પણ સાપનું ઝેર છે. હવે બરફીના કડકા જોઇએ તો આખા તેમના તેમ જ છે. બરફી તો ન્યાતીલાને ત્યાંથી ઢાંકી આવેલી છે, જે આખી ન્યાતે ખાધી હતી. તેઓને કાંઈ જ થયું નહી

તો આ શી રીતે બન્યું હશે, એ ભારે મુસિબત આવી પડી.

પણ એ મુસિબતનો અંત લાવવાને ચતુરસિંગે પણ તેટલી જ કાળજીથી તપાસ કરીને તે તે બરફી લઇને આખી કચેરી સાથે રધા પટેલને ત્યાં ગયા. ત્યાં બરફી જે જગોએ મૂકી હતી તે સિકું જોયું. તે સિકું ચીકણું હતું તેથી કીડીઓની હાર તેપર ચાલતીજ હતી. તે હાર કયા દરમાંથી આવે છે તે દરની શોધ કરી. તુરત તે દર હાથ લાગ્યું અને તે જગો ખોદાવી તો માંહેથી પોલાણ જણાયું, ગજેક ઉંડું ખોદતાં માંહે મોટો મરેલો સાપ ગુંચળું વળીને પડેલો; જેપર અગણિત કીડીઓ ઉભરાતી હતી. તેજ કીડીઓ સાપનું ઝેર લઈ આવેલી અને બરફીમાં મૂકેલું, જે ખાધાથી જુવાન છોકરાના પ્રાણ રમી ગયા, એમ ચતુર-સિંગની ખાતરી થઈ. તોપણ તેણે પેલા ડાકટરોને તેડાવ્યા અને સઘળો બનાવ નજરોનજર બતાવ્યો તેથી તેઓ પણ ચતુરસિંગના મત સાથે મળતા

થયા. પછી મરનાર છોકરાની ઓરતને છોડી મૂકી અને ઠરાવ્યું કે, સાપના ઝેરથી છોકરો મરણ પામ્યો હતો.

ખરી જનેતાની પરીક્ષા.

ચતુરસિંગ એક દિવસે કોરટ કરીને બેઠા એટલે ફોજદાર તરફથી એક કામ આવ્યું. તેની હકીકત એવી છે કે, એક ઓરતે પોતાનો ધણી પરદેશ ગયા પછી વ્યભિચાર કીધો તેથી તેને ગર્ભ રહ્યો. તે ગર્ભ તોડી પાડવાને તેણે ઘણીએ કોશિશ કરી પણ તેમાં તે ફાવી નહીં અને તેને તેમાંથી મંદવાડ થઈ ગયો. ઘણાએ ઉપાય કીધા છતાં તેનો મંદવાડ સારો થયો નહીં તેથી તે ડાક્ટર પાસે ગઈ. ડાક્ટરે તેને કાંદાનો પાક એક મહિના લગણ ખવાડ્યાથી તે સાજી થઈ, પણ તેને થોડેક દહાડે છોકરી અવતરી. તે તે સ્ત્રીએ એક ખંડીએરમાં રઝળતી મૂકી. તેનો શક તે ઓરતપર આવવાથી પોલીસ તેને પકડી અને માજીસ્ટ્રેટ આગળ રજુ કરી. માજીસ્ટ્રેટ આગળ તે બાઇએ જુબાની આપી

કે, મને છોકરું અવતર્યું હતું એ વાત ખરી પણ તે મુએલું આવેલું હતું અને તેને દાટ્યાને આજ લગભગ સાત દિવસ થયા છે. આ બાબતના તે સ્ત્રીએ સાક્ષીઓ પણ મૂક્યા. પરંતુ ચતુરસિંગને તે છોકરીનો ચહેરો આ ઓરત સરખો લાગવાથી તેણે કલ્પના કરી કે, અગર જો એ સ્ત્રીના સાક્ષી બરોબર ઉતર્યા છે, તો પણ એ બધા બનાવટના હોવા જોઇએ. પછી વધારે ખાતરી કરવા સારુ ડાકટરને તેડાવ્યો અને એ છોકરી એ જ બાઇની છે કે નહીં તેની તપાસ ડાકટર પાસે કરાવી. ડાક્ટરે મત આપ્યું કે, એ છોકરી એ જ ઓરતની છે એમાં કાંઈ જ શક નથી. એ ઓરતે આસરે એક મહિના લગણ મારી દવા ખાધી છે અને તે અરસામાં તે ગર્ભવંતી હતી.

ચતુરસિંગે સવાલ કીધો કે, એણે તમારી પાસે દવા ખાધી તે તમે શામાં આપી હતી?

ડાકટરે ઉત્તર આપ્યો કે કાંદાનો પાક મેં એને એક મહિના લગણ ખવાડ્યો હતો.

થોડીવાર વિચાર કરીને ચતુરસિંગે એક ધાબળી મંગાવી અને તેમાં તે છોકરીને એક કલાક લગણુ મોં ખુલ્લું મૂકીને વિંટાળી મૂકી. એક કલાકમાં તે છોકરીને એટલો પસીનો છુટયો કે તેથી ધાબળીનું પડ ભીંજાઈ ગયું. પછી તેની ઉપરથી ધાબળી કહાડીને ડપમળી જોઈ તો કેવળ કાંદાની વાસ આવી. એથી ચતુરસિંગની ખાતરી થઈ કે, એ છોકરી એ જ ઔરતની છે પણ કોઈ બીજીની નથી. પછી છોકરીને રઝળતી મૂકવા બાબતના ગુન્હાને માટે તે ઓરતને છ માસના કેદખાનાની સજા કરી અને તે છોકરી તેને જ સોંપી.

કંઠીનો ન્યાય.

એ પછી ચતુરસિંગની આગળ બે જુવાનો લડતા લડતા આવ્યા. તેઓની કેફિયત એવી છે કે, એ બંનો મિત્રો કાશીની જાત્રા કરવા ગયા હતા. તેઓએ માર્ગમાં બપોર થવાથી એક વડ તળે મુકામ કીધો. ત્યાં તેઓએ ટીમણ કીધું અને તેઓ બિછાનાપર આડા થયા. એટલામાં એકને તો પવનની લહેરથી નિદ્રા આવી ગઈ

પણ બીજો તો જાગતો જ હતો. તેની નજર વડની એક ડાળપર સમડી બેઠી હતી તેની પર પડી. તે સમડી કોઇની સોનાની કંઠી ઉપાડી લાવી હતી, તે તેની ચાંચમાં લટકતી દીઠી. તે મેળવવાની ઇચ્છાથી તે જુવાને પાસેથી એક ઢેફું ઉંચકીને તે સમડીપર ફેંક્યું. તે ઢેફું તે સમડીને વાગતાં જ તેણે ચાંચ પહોળી કરીને બરાડવા માંડયું, એટલે કંઠી નીચે પડી અને સમડી ઉડી ગઈ. તે કંઠી પેલાએ પોતાના ગળામાં નાંખી. થોડીકવારે તેનો સાથી બંનો અંતાપૂર તરફ ચાલ્યા. માર્ગમાં પેલા સખસે પોતાના મિત્રને પેલી કંઠીની હકીકત કહી, તેથી તે મિત્રે તે કંઠી અત્યુત્કંઠાથી જોવા માગી. મિત્ર ધારીને તે તેને આપી અને જુવે છે તો પાંચસો રૂપીઆની કીંમતની નજર આવી. જોતાં જોતાં તેનું મન લલચાયું અને તેની દાનત બગડી, તેથી તે કંઠી પોતાના ગળામાં નાંખી દીધી. આ કારસ્તાન જોઈને તેના મિત્રે તેને પૂછ્યું કે, કેમ? મારી કંઠી મને પાછી આપની: તેણે જવાબ

દીધો કે, એ તો મને જડી છે. એથી બંનો વચ્ચે તકરાર થઈ અને માંહોમાંહે હોંસાતોંસી કરતા ગામમાં આવ્યા. પ્રથમના માલીકે પેલા લુચ્ચા મિત્રની ફેંટ પકડી અને તેને માજીસ્ટ્રેટ આગળ લાવ્યો. માજીસ્ટ્રેટે બંનેની હકીકત પૂછીને પુરાવો માંગ્યો. પુરાવો તો બંનેની પાસે હતો નહીં, પણ માજીસ્ટ્રેટને શક ગયો કે, આ કંઠી હાલ જેની ડોકમાં છે તેની તો નહીં જ હોવી જોઇએ. પછી તેણે એક સિપાઇની પાસેથી તરવાર લીધી અને પેલાઓને કહ્યું કે, તમે બંનો જણા મારી ટેબલપર માથાં મૂકો. તેમ બંનોએ કીધું. પછી તરવાર ઊગામીને કહ્યું કે, તમારા બેમાંથી જે ગળેપડુ છે તેનું માથું હું કાપી નાંખું છું. એ સાંભળતાં જ પેલા ગળેપડુએ માથું ઉંચકી લીધું, પણ પેલા મૂળ ધણીએ તો જેમનું તેમ જ રહેવા દીધું એથી ચતુરસિંગે જાણ્યું કે, જેના ગળામાં કંઠી છે તે ગળેપડુ છે તેથી તેની પાસેથી તે લઈને મૂળ ધણીને અપાવી અને પેલા ગળેપડુને ૧૦૦ ફટકા બાંધી મરાવીને વિદાય કીધો.

ખુની ગોલો.

એ પછી એક ખુનનો મુકરદમો ચતુરસિંગની કોરટમાં આવ્યો. ગામના એક સાહુકારના આશરે ૧૫ વરસના છોકરાને મારી નાંખીને તેના અંગપરના આશરે ૫૦૦૦ રૂપીઆના દાગીના કહાડી લઇને છોકરાની લાસને જંગલમાં નાંખી આવ્યો. આ મારનાર કોઈ જ નહોતો પણ તેને ઘેર આવતો જતો ગોલો હતો. તે ગોલો એક દિવસ તે છોકરાને માર્ગમાંથી એવું કહીને લઈ ગયો કે, તારા રૂપીઆ લહેણા છે તે હું મારે ઘેરથી તને આપું, તે તું લેતો જા અને તારા બાપને આપીને મારે ખાતે જમા કરાવજે. હંમેશાના આવતા જતા ગોલાપર આ છોકરાએ ભરોંસો રાખ્યો અને તે તેની સાથે ગયો. વખત સમીસાંજનો હતો અને ગોલાનું ઘર ગામથી છેક છેવાડે હતું. ત્યાં તે ગયો અને ગોલાની જોડે તેના ઘરમાં છોકરો દાખલ થયો. ઘરમાં જઈ તેને પ્રથમ બેસાડ્યો અને ગોલો એક કપડું લાવ્યો. બાદ એકદમ છોકરાનું ગળું ઝાલ્યું અને ખૂબ દાબ્યું. તેથી તે છોકરો

બૂમ પાડી શક્યો નહીં અને તેની ઉપર ચડી બેસી તેના મોહોમાં ડુચો મારી હાથ પગ બાંધી દીધા. બાદ ટોટા પીસીને તેના રામ રમાવી દીધા! અને તેના અંગપરના તમામ દાગીના કહાડી લઇને ઘરના વાડામાં દાટ્યા.

પણ છોકરાની લાસનું હવે કેમ કરવું તેના વિચારમાં આ પાપી પડ્યો. થોડીકવાર વિચાર્યાં પછી તે એક છુરી લાવ્યો અને તેના તમામ અંગના કટકા કરી નાંખ્યા અને પોતાના એક જુના અંગરખામાં તે તમામ કટકા બાંધ્યા, કારણ કે તે છોકરાના અંગપરનાં કપડાં કીમતી હતાં તેથી તે પણ તેણે કહાડી લીધાં હતાં. આ મરનાર છોકરાની લાસની ગાંસડી પછી માથે મૂકીને ગામ બહાર જંગલમાં ફેંકી દઈ આવ્યો.

આણીગમ છોકરો હંમેશને વખતે ઘેર નહીં આવવાથી તેનાં માબાપ ભારે ફિકરમાં પડ્યાં. ચાકર નફરને તેની શોધને માટે દોડાવ્યા. છોકરાના મિત્રને ઘેર, સગાં વહાલાંને ત્યાં અને એ શિવાય બીજાં જે

જે ઠેકાણું એ છોકરાના જવા આવવાનાં હતાં ત્યાંત્યાં શોધ કરાવી પણ છોકરો શાનો અને વાત શાની. મધરાત થઈ પણ છોકરાનો પત્તો કંઈ જ લાગ્યો નહીં, ત્યારે પોલીસને ખબર આપી. પોલીસ રાત્રે તો શું કરી શકે, પણ પરોઢિયું થતાં જ ઠામ ઠામ તજવીજ ચલાવી. ચોગરદમ સવારો દોડાવ્યા અને આજુબાજુના ગામમાં તપાસ કરાવી. સધળાને તો પત્તો શાનો લાગે પણ એક સવાર જ્યાં પેલી લાસ પડી હતી ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે પડેલી ગાંસડી દીઠી અને તે વળી લોહીઆળી હતી તેથી તુરત ઘોડાપરથી ઉતરી પડ્યો અને છોડીને જુએ છે તો માણસની લાસના કડકા દીઠા. તેણે તે ગાંસડી બાંધી અને લાગલો પોતાનો ઘોડાનો ચાકર સાથે હતો તેને ગામમાં મોકલી ફોજદારને જાહેર કરાવ્યું. ફોજદાર લાગલો જ આવ્યો અને તે લાસને ઉંચકાવીને પોતાની કચેરીમાં આણી. છોકરાનાં માબાપને ખબર કરાવી. તેઓ સધળાં દોડી આવ્યાં અને બીજું તો કંઈ જ પારખી શક્યાં નહીં પણ શિરકેશ અને ચહેરાપરથી પારખ્યો કે આ

અમારા છોકરાની જ લાસ છે. ખાતરી થતાં જ ધરણીપર ઢળી પડ્યાં! મહા મહેનતે સાવચેત થયાં. ફોજદારે જુબાની લીધી અને ગાંસડી બાંધેલા કપડાને જપ્ત કરી લાસને બાળવાની રજા આપી. પંચાતનામામાં એવું કર્યું કે, દાગીનાની લાલચે છોકરાનો કોઇએ શસ્ત્રવડે જાન લીધો છે. ખુનીની તપાસને માટે ફોજદાર હવે ભારે મહેનત કરવા લાગ્યો પણ કાંઈ જ વળ્યું નહીં. મોટા સાહુકારના એકના એક જ છોકરાનો જીવ આવી કમકમાટ ઉપજાવનારી રીતે જવાથી ગામમાં બહુ જ હાહાકાર થઈ ગયો. આ વાતની ખબર ચતુરસિંગ આગળ જતાં જ ચતુરસિંગે ફોજદારને બોલાવી મંગાવ્યો અને ખુનની હકીકત પૂછી. પૂછતાં સાફ જણાયું કે, ખુન તો થયું પણ તેનો કંઈ જ પત્તો લાગતો નથી. ચતુરસિંગ પણ ભારે વિચારમાં પડ્યો કે, હવે કરવું કેમ. પણ પૂછતાં માલમ પડ્યું કે, છોકરાંની લાસ બાંધેલું કપડું મારા કબજામાં છે અને તે કપડું મરનાર છોકરાનાં માબાપને પૂછતાં તે તેનું નથી એમ તે

બતાવે છે. ચતુરસિંગે કહ્યું કે, તે મારી આગળ તુરતા તુરત લાવો. ફોજદારે તુરત તે મંગાવ્યું. તે જોતાં જ ચતુરસિંગને હીંમત આવી અને જાણે ખરેખરો પત્તો જ હાથ લાગ્યો હોયની, તેમ ઉમંગમાં આવ્યો.

કપડું જોતાં ખુલ્લું માલમ પડ્યું કે આ કોઈ નીચ કોમના હિંદુનું છે, માટે એની તપાસ દરજીઓથી કરાવવી. ગામના તમામ દરજીઓને ભેગા કીધા અને તપાસ કરાવી પણ કોઈ ઓળખી શકયો નહીં. પછી તો ચતુરસિંગે તે અંગરખો પોતાના હાથમાં લીધો અને બહુ જ બારીકીથી તેને તપાસ્યો. તપાસતાં તપાસતાં બોચીપરની પટીપર કંઈ નિશાન કીધેલું નજર આવ્યું. આ નિશાન ધોબીનું જ છે એવી તેની ખાતરી થતાં જ લાગલા તમામ ધોબીઓને જાંહાંથી તાંહાંથી ભેગા કીધા અને નિશાણ પરખાવ્યું. એક ધોબીએ તુરત ઓળખી કહાડયું કે, આ અંગરખો રામલા ગોલાનો જ છે. ચતુરસિંગે આ વાત સાંભળતાં જ સિપાઈની ધોંસ મોકલી અને રામલા ગોલાને પકડી મંગાવ્યો. તુરત જ તેના ઘરનો ઝાડે

લેવડાવ્યો તો વાડમાંથી દાટેલી જગ્યાપરથી તે જ છોકરાનાં કપડામાં વીંટાળેલી તમામ જણસોનું પોટલું હાથ લાગ્યું. હવે તો પૂરેપૂરી ખાતરી થઈ ચુકી કે, આ ખુનનો કરનારો આ ગોલો જ છે. ગોલાને લાગલો પરેજ કીધો અને પોલીસે પોતાની રીત પ્રમાણે જરા પૂજાપાત્રી કરી કે લાગલો તેણે ગુન્હો કબુલ કીધો. ચતુરસિંગે પછી કામ ચલાવ્યું અને સાબેત પણ થયું, કેમકે ગોલાએ પોતે જ માની દીધું. આ કામ પછી સેશન કમીટ થયું અને ત્યાં તે રામલા ગોલાને ફાંસીએ લટકાવીને મારી નાંખ્યો. ચતુરસિંગની ખ્યાતિ આ કેસથી ઘણી જ થઈ.

ખોટો દસ્તાવેજ.

એક પંચાતી ભરેલો કેસ ચતુરસિંગની કોરટમાં સેશન જડજે મોકલ્યો. તે એવો હતો જે ગામના એક મારવાડીએ ખોટો દસ્તાવેજ બનાવેલો. તે દસ્તાવેજ પોહોંચ તરીકેનો હતો. ન આપ્યા છતાં આપ્યા છે એવી પોહોંચ બનાવટની બનાવીને ગામના એક શાહુકારના રંડીબાજ છોકરાને તે ગળે પડ્યો હતો. આ પોહોંચ કાંઈ નહાની સુની રકમની નહોતી પણ

રૂ. ૧૨૫૧ ની હતી. સાક્ષી પુરાવાથી સેશન જડજને શક જવાથી તપાસને માટે આ કામ ચતુરસિંગની કારટમાં મોકલ્યું હતું. આ કામની તપાસ બહુ જ સંભાળથી ચતુરસિંગે ચલાવી, પણ કંઈ ખાતરી લાયક પુરાવો જડ્યો નહીં. એક તરફ જોઇએ તો વ્યાજખોરો અને ગળેપડુ મારવાડી હતો, અને બીજી તરફ જોઇએ તો આબરૂદાર શાહુકારનો પણ રંડીબાજ છોકરો હતો. આ બંને બાજુએ તદ્દન આબરુ વગરની હતી, તેથી શકનો લાભ કોને આપવો એના વિચારમાં ચતુરસિંગ રોકાયો. વિચારમાં છતાં બનાવટ પોહોંચ તેના હાથમાં હતી તેપર તે ચોકસ નજરે જોતો હતો. થોડીજવારમાં તેની નજર તે પરની છાપ ઉપર પડી. વિલાયતી કાગળપર એક ખૂણે હમેશાં છાપ હોય છે અને તેમાં તે કાગળ કઈ સાલમાં બન્યો હતો તે સન જોતાં જ માલમ પડ્યું કે, પોહોંચ લાવ્યા પછીનો આ કાગળ બનેલો છે. પોહોંચપર તા૦ ૧૭ મી મે સને ૧૮૭૫ એમ લખેલું હતું, પણ કાગળપર તો ૧૮૭૬ નો અંક હતો, આ સ્પષ્ટ પુરાવો છે કે જે વખતે કાગળનો

જન્મ પણ નહીં હતો તે વખતે તે કાગળપર દસ્તાવેજ લખાયો છે! આથી જ તે દસ્તાવેજ બનાવટનો છે એવું નક્કી થયું અને તુરત જ તે કામ સેશન કમીટ કીધું. સેશન જડજે પણ આ પરથી જ તે હરામખોર મારવાડીને બરોબર સાત વરસની સખત મજુરી સાથની સજા ઠોકી બેસાડી અને ચતુરસિંગ માજીસ્ટ્રેટને માટે ફાઇનડીંગમાં ઘણું જ ઉંચું મત આપ્યું.

દિનપર દિન જૂદા જૂદા અને મુશકેલીથી ભરપૂર એવા ગુન્હાઓની તપાસ ચતુરસિંગે કરી તેથી આખું ગામ તેની ઉપર ખુશ થયું. રાજા લગણ કીર્ત્તિ જવાથી તેનું માન ઘણું વધી ગયું અને લાગલો તેને સેશન જડજનો ઓદ્ધો આપ્યો. રાજ્ય તો દેશી ખરું, પણ અંગ્રેજો સાથે સહવાસ થયાથી તમામ અંગ્રેજી રીતો આ રાજ્યમાં દાખલ થઈ હતી અને વિશેષ કરીને અંગ્રેજી કાયદા જ લાગુ કરવામાં આવ્યા હતા. ચતુરસિંગ અંગ્રેજીમાં ઘણો જ પ્રવીણ હતો, તેથી તે દરજ્જે ચઢતો ગયો અને તે બહુ જ માન પામ્યો. હવે તે સેશન જજનો ઓદ્ધો કેવી ચતુરાઈથી ચલાવે છે તે આગળ જોશું.

કહેવત છે કે "ભાગ્યશાળીને ભૂત રળી આપે, તેવું ચતુરસિંગની બાબતમાં બનવા લાગ્યું. સેશન જડજની પદવી મળતાં જ એક દિવાની મુકરદમાની અપીલ એની આગળ આવી. એ કામની કેફિયત એવી છે કે, એક માણસ આસરે પાંચ વર્ષના બાળકને મૂકીને મરણ પામ્યો. તેનું કોઈ સગું વહાલું ન હોવાથી તેણે સારા આબરૂદાર ચાર ટ્રસ્ટીઓ ઠરાવ્યા હતા. આ ટ્રસ્ટીઓને એવો અખત્યાર આપ્યો હતો કે, મારાં નાણાંમાંથી જે રકમ ટ્રસ્ટીઓને પસંદ પડે તે મારા છોકરાને આપવી અને બાકીનાં નાણાં ધર્મ-માર્ગમાં ખર્ચવાં. ટ્રસ્ટીઓ આબરૂદાર તો ખરા, પણ જેમ "નાગી દેખીને મુનિવર ચળે" તેમ તેઓની દાનતમાં પણ ફેરફાર થયો. તેઓની ઇચ્છા નાણાં-માંથી પોતાનાં પેટ ભરવાની નહીં હતી, પણ છોકરાને સેહેજસાજ આપીને બાકીનું તમામ ધર્મ કરીને લોકોમાં કીર્ત્તિ મેળવવાની હતી. આ પારકા ઘરનું ખત કરનારા કારોબારીઓએ મરનારની એક લાખ રૂપીઆની પુંજીમાંથી માત્ર દશ હજાર રૂપીઆ છોકરાને આપવા ઠરાવ્યા અને નેવું હજાર રૂ. ધર્માદા

પસંદ પડે તે આપવું.

કહાવ્યા. ઉમરે પોહોંચેલો છોકરો આથી રાજી ન થયો અને દિવાની કોરટમાં દાવો કીધો. નીચલી કોરટમાં તે છોકરો તેના બાપના કરાર મુજબ હાથ ધોઇને આવ્યો તોપણ તે નિરાંતે બેઠો નહીં. તેણે સેશન જજની આગળ આ કામની અપીલ કીધી.

અપીલમાં તપાસ ચલાવતાં સેશન જજ (ચતુરસિંગ) ની નજરમાં સાફ આવ્યું કે, આ ચારે ટ્રસ્ટીઓ અગરજો લોકોમાં આબરૂદાર ગણાય છે; તોપણ મરનારના છોકરાને રડાવીને પોતે જશ લેવા માગે છે, માટે ફરીઆદીના બાપે લખેલો દસ્તાવેજ વંચાવ્યો, અને તેનો અર્થ તેણે જૂદો જ કીધો. ચતુરસિંગ જડજે ઠરાવ્યું કે, મરનારે ટ્રસ્ટીઓને કરી આપેલા દસ્તાવેજમાં ખુલ્લું જ લખેલું છે કે, જે રકમ ટ્રસ્ટીઓને પસંદ પડે તે છોકરાને આપવી અને બાકીની રકમનો ધર્મ કરવો." આવું ખુલ્લે ખુલ્લું લખેલું છતાં નીચલી કોરટે ભૂલ કરી છે. માટે હું એવો હુકમ કરું છું કે, રૂ. ૯૦૦૦૦ ની રકમ ટ્રસ્ટીઓને પસંદ પડી છે અને તેથી જ તેણે પોતાની મરજી મુજબ વાપરવા રાખેલી છે. માટે

એમને પસંદ પડેલી રકમ છોકરાને આપવી જોઇએ, અને બાકીનો ધર્મ કરવો જોઇએ. વળી તેણે વધારે એટલો ખુલાસો કીધો કે, ટ્રસ્ટીઓએ શુદ્ધ બુદ્ધિથી આ કામનો ઠરાવ કીધો નથી, માટે પણ કોરટ ઠરાવ કરે છે કે, રૂ. ૯૦૦૦૦, જે કે ટ્રસ્ટીઓએ પોતાને પસંદ પડતા રાખેલા છે, તે છોકરાને આપવા અને રૂ. ૧૦૦૦૦ ધર્મ કરવા; જે રકમ તે ટ્રસ્ટીઓને નાપસંદ પડેલી છે. આ અચંબો ભરેલા ઠરાવથી લોકો બહુ જ સંતોષ પામ્યા, અને પેલા ચારે ટ્રસ્ટીઓનો આખા ગામમાં ફિટ્કાર થયો.

કોઈ ન દેખે તેમ ખાજો.

એક દિવસ એવું બન્યું કે, આ શહેરમાં કોઈ બે શખસો રહેતા હતા. તેઓ બંને જુવાન વયના હતા. તેમાં એક ઘણો જ પ્રામાણિક અને ધર્માત્મા હતો અને બીજો લુચ્ચો પણ ઉંડા પેટનો હતો. તેથી તેની લુચ્ચાઈ કળાઈ શકાય તેવું નહોતું. આ બંને શખસોને મિત્રાચારી થઈ હતી. એક દિવસ તે બેઉ જણાઓએ ઠરાવ કીધો કે, આપણે તીર્થ-યાત્રા કરવા જવું. પછી એક દિવસ ઠરાવીને તેઓ

જાત્રા કરવા નિકળ્યા. તેઓ બંને ગરીબ અવસ્થામાં હતા, તેથી પેલા ભલા માણસે પોતાનો વિચાર એવો જણાવ્યો કે, હું તો પગે ચાલીને જ જાત્રા કરીશ, પણ પેલો લુચ્ચો શખસ તો માત્ર મુસાફરીના શોખને જ માટે નિકળેલો તેથી તેણે તો એવું જુઠું કહ્યું કે, હું તો કોઇનું ઘોડું માગીને કે પછી ભાડે લાવીશ અને જાત્રા કરીશ. આવો મનસુબો કીધો અને પોતપોતાને મુકામે ગયા. આ વિચાર તેઓએ બહાર ફરવા નિકળેલા ત્યાં માર્ગમાં કીધો હતો.

રાત્રે પેલો ઠગ માણસ પેલા ભલા શખસને ઘેર આવ્યો. ત્યાં પાછી જાત્રાની જ વાત કહાડી. વાત કરતાં એવો ઠરાવ કીધો કે, આવતી કાલે પરોઢીઆમાં નિકળી પડવું; એવો ઠરાવ કરી જૂદા પડ્યા. આ ભલા માણસે પોતાનાં કપડાં બાંધ્યાં, ખાવાનું બાંધ્યું અને સુતો, પેલો હરામખોર તો અગાઉથી ધારી રાખ્યા પ્રમાણે એક લૂલા ફકીરનું ઘોડું તેના ઘરના વાડામાં બાંધ્યું હતું, તે વાડામાં છીંડું પાડીને ચોરી લાવ્યો અને પોતાના ઘરમાં બાંધી રાખ્યું. પાછલી રાત થઈ કે તેપર સવાર થઈ પેલા ભલા

માણસને ઘેર આવ્યો. પછી તેઓ બંને જણાઓ તૈયાર થઇને નિકળ્યા ને ગામ બહાર ગયા. આશરે ત્રણેક કોસ ગયા એટલે અજવાળું થયું, એટલે તો પેલા ભલા મિત્રે પારખ્યું અને પોતાના મિત્રને કહ્યું કે, આ ઘોડું તો આપણા ગામના પેલા લૂલા ફકીરનું છે, તે તું શી રીતે લાવ્યો? તે લુચ્ચાએ હાજર જવાબ આપ્યો કે, ત્રણ રૂપીઆ આપવા કરીને ભાડે લાવ્યો છું. જે ભલા હોય છે તે સઘળાને જ ભલા જાણે છે. તેમ આ ભલા માણસે પણ આ જુઠ્ઠાના ખોટા બોલવાનો વિશ્વાસ કીધો અને કંઈ પણ બોલ્યા વગર આગળ ચાલ્યા.

થોડેક ગયા પછી પેલા ચોરટાએ પોતાના ભલા મિત્રને અત્યંત આગ્રહ કરીને ઘોડાપર બેસાડ્યો, અને પોતે પાછળ પાછળ ચાલ્યો. ખરી વાત છે કે માણસની ચાલ કરતાં ઘોડું વધારે ચાલી શકે છે, તેથી પેલો હરામખોર પાછળ પડ્યો અને ઘોડું આશરે બે ખેતરવા આગળ ગયું. કર્મ સંજોગે ગામનો એક શખ્સ સામો મળ્યો તેણે પેલા ઘોડેસ્વારને પૂછ્યું કે ભાઈ, આ ઘોડું તો આપણા ગામના

પેલા લંગડા ફકીરનું છે, તું એ લઇને ક્યાં જાય છે? તે ભલા માણસે જવાબ દીધો કે, મારી પાછળ પેલો આવે છે, તે મારો મિત્ર તે ફકીર પાસેથી ભાડે લાવેલો છે. એટલી જ વાત કરીને તેઓ છૂટા પડ્યા, પણ પેલો પાછળનો ઠગ કંઇક ચેતી ગયો, તેથી તેણે મનમાં ગોઠવણ કરી મૂકી. એટલામાં તે જ શખસ એને પણ મળ્યો અને પૂછ્યું કે, તમે જાત્રા જાઓ છો? પેલા લુચ્ચાએ કહ્યું કે હા. પછી પેલા શખસે પૂછ્યું કે, લંગડા ફકીરનું ઘોડું ભાડે લાવ્યો તેનું શું આપવા કીધું છે? તે ઠગે જવાબ દીધો કે, તે કંઈ હું જાણતો નથી. એ તો પેલો આગળ ગએલો શખસ કે જે ઘોડાપર બેઠો છે તે લાવ્યો છે. પેલા શખસે કહ્યું કે, તે તો તારું નામ દે છે, ત્યારે તે કમજાતે આંખો ફેરવીને કહ્યું કે, જો તે એવું ખોટું બોલતો હશે તો પછી તેની ખબર લીધા વગર હું રહીશ નહીં. આ સાંભળી પેલો રાહદારી નકામી ભાંજઘડપરથી હાથ ઉઠાવી ચાલતો થયો.

થોડીવારમાં તે ગામમાં આવ્યો. ત્યાં તો પેલા લંગડા ફકીરનું ઘોડું ચોરાયું છે એવી બૂમ સાંભળી.

ખુમ સાંભળતાં જ તે લાગલો ફોજદાર પાસે ગયો, અને જાહેર કરી દીધું કે આપણા ગામનો રઘો અને ભગો એ બે શખસો મને સામા મળ્યા હતા. ઘોડા-પર ભગો બેઠો હતો, અને રઘો એનાથી બે ખેતરવા દૂર પાછળ પાછળ ચાલતો હતો. જે ઘોડાપર ભગો બેઠો હતો તે લંગડા ફકીરનું જ ઘોડું છે, પણ તે ક્યાંથી લાવ્યા? એમ જ્યારે મેં પૂછ્યું ત્યારે તેઓએ એક બીજાનું નામ દઇને કહ્યું કે, તે ભાડે લાવ્યા છે. એથી મને સેહેજ શક તો પડ્યો, પણ મેં કાંઈ તેની દરકાર કીધી નહીં, પરંતુ જ્યારે તે ઘોડું ચોરાયું છે એવી મ વાત સાંભળી ત્યારે હું તમારી પાસે આવ્યો છું. તેઓ ઉત્તર દિશા તરફ ગયા છે. મને આશરે ત્રણ કોશપર મળ્યા હતા, પણ હવે તો તેઓ દશેક ગાઉ પોહોંચી ગયા હશે.

આ હકીકત સાંભળતાં જ ફોજદારે ચાર સ્વારો તૈયાર કરાવ્યા, અને તેમને લઈને તે દિશા તરફ દોડ કરી. બે કલાકમાં તેઓ અંતાપુરથી બાર કોશ આવી લાગ્યા. આ વખતે પેલા બે જાત્રાળુ મિત્રો એક ઝાડ તળે બેસીને ટીમણ કરતા હતા.

ખાવાની ધૂનમાં પાછળ કોણ આવે છે તેની પેલા લુચ્ચાએ કંઈ જ ખબર રાખી નહીં, તેથી તે સપડાઈ ગયો. ફોજદાર અને પેલા સ્વારો એકાએક ત્યાં આવી લાગવાથી બંને ચોંકયા. પેલો ચોર તો પોતાના પાપને લીધે બીધો, પણ પેલો ભલો તો એકાએક પોતે આફતમાં ફસાએલો જોઈ ચમકયો. ફોજદારે તો બંનેને પકડ્યા અને પૂછ્યું કે, આ ઘોડું કોનું છે અને કયાંથી લાવ્યા? આ વખતે પણ તેઓ એક બીજાનું નામ આપવા લાગ્યા. ફોજદાર બિચારો ભલો હતો, તેથી પેલા સવારોએ તે બંને મિત્રોની કંઈ પૂછપાછી કરવાને જણાવ્યું, પણ સાફ ના કહી, અને કહ્યું કે હાલ તો અંતાપુર લઈ ચાલો. પછી તે બંનેને બાંધ્યા, અને અંતાપુરમાં છેક પોહોર રાત જતાં લાવ્યા; અને આખી રાત કેદમાં રાખ્યા. પેલો ભલો મિત્ર બિચારો રોઈ રોઈને અધમુઓ થયો પણ પેલા હરામખોરને મન તો જાણે રમત જ છે. કહેવત છે કે "નાગા સબસે આઘા".

સવાર થતાં જ બંનેની જુબાની લીધી અને તેઓને માજીસ્ટ્રેટ આગળ રજુ કીધા. માજીસ્ટ્રેટે કામ ચલાવ્યું, અને ફોજદાર તથા ચારે સ્વારોની સાક્ષીઓ લીધી, તેથી સિદ્ધ થયું કે, ચોરાએલું ઘોડું આ બે કેદીઓના કબજામાં હતું, પણ તેઓ એક બીજાનું નામ દે છે, તેથી ખરું શું છે તે કંઈ સમજાતું નથી. ફકીર પણ કંઈ જ પુરાવો આપતો નથી કે, આ બેમાંના કોઈ પણ શખસને તેના મુકામપર આવતો જતો જોયો હતો. એથી માજીસ્ટ્રેટ ભારે ગુંચવણમાં પડ્યો, અને શું કરવું તે કંઈ જ સૂઝ્યું નહિ. છેવટે તેણે આ કામ સેશન જડજ ચતુરસિંગ તરફ મોકલી દીધું.

ચતુરસિંગે આ કામની તપાસ ચલાવી પણ કંઈ જ નિકાલ ન આવ્યો. ત્યાં પણ પાછું તેમનું તેમ જ થયું. ખરું શું છે તે જણાયું નહિ. ત્યારે હવે રજવાડી રીત પ્રમાણે યુકિત કરવાનો ઠરાવ કીધો, અને બંને તોહમતદારોને પાછા કાચી તુરંગમાં મોકલ્યા. આશરે એક અઠવાડિયું વીત્યા પછી ચતુરસિંગે શેર શેર બરફી મંગાવી, અને પછી પેલા બંને કેદીઓને

તેડાવીને એકેકું પડીકું બંનેને આપ્યું, અને કહ્યું કે, કોઈજ ન દેખે એમ ખાજો, અને જે ખાશે નહિ તે ચોર છે એમ નક્કી ઠરશે, માટે ખાધા વગર રહેશો નહિ. પછી સિપાઈને ફરમાવ્યું કે, એ બંને કેદીઓને જૂદી જૂદી કોટડીમાં રાખજો, અને એવો બંદોબસ્ત રાખજો કે, એ લોકોને કોઈ પણ જોઈ શકે જ નહિ. સિપાઈ તેઓને લઇ ગયો અને સેશન જડજના ફરમાવ્યા પ્રમાણે સઘળો બંદોબસ્ત કર્યો.

રાત પડી એટલે પેલા ચોર શખસે ચોગરદમ જોયું, અને બરફી ખાઈ ગયો. તેણે ઘણોએ વિચાર કીધો કે, આ તે શી હિકમત હશે ! પણ તેને કંઈજ સમજણ પડી નહિ, પરંતુ એટલું તો નક્કી કીધું કે કોઈ નહીં જાણે એમ ખાવાનું છે, અને વળી જો ખાઉં નહીં તો ચોરમાં ઠરું. આ બંને વાતો સહેલી છે માટે આ વખત બરફી ખાઈ લેવી પછી જે થાય તે ખરું, યા નસીબ, એમ કહી ને સઘળી બરફી ચાવી ગયો.

આણીગમ પેલો ભલો માણસ તો પુષ્કળ વિચારમાં પડ્યો. શું કરવું તે કંઇ જ સૂઝયું નહિ. રાત અંધારી

હતી, કોટડી પણ અંધારી હતી, કોઈ જોઈ શકે એવું પણ નહોતું, તોપણ તેણે તો બરફી ખાધી જ નહિ અને પડીકું જેમનું તેમ જ રહેવા દીધું. સહવાર થઈ, પહોર દહાડો ચડ્યો, કોરટનો વખત થયો, ત્યાં લગણ તે તો બિનગુન્હેગાર છતાં ફસાએલો જોઈ શોકમાં ને શોકમાં સોસવાઈ ગયો. અને હવે તો નક્કી થઈ ચૂક્યું કે, પેલો મારો જુઠ્ઠો મિત્ર બેશક બરફી હોઇઆ કરી ગયો હશે. પણ મેં તો જેમની તેમ જ રહેવા દીધી છે, માટે હું ચોર ઠરવાનો અને તે ચોર છતાં સાહુકાર ઠરવાનો; પણ ખેર, સાચને આંચ કદી પણ લાગવાની નથી એમ વિચારીને, પોતાનો લાંબી મુદ્દતનો નિશ્ચય તેમાંથી તે મુદ્દલ ડગ્યો જ નહિ.

કોરટનો વખત થયો એટલે ચતુરસિંગે કોરટ ભરી. આજ અજબ તરેહથી ન્યાય ચૂકવાનો છે, એ વાત આખા ગામમાં આગલે દિવસે ફેલાઈ ગઈ હતી. તેથી કોરટ તો એટલી ઉભરાઈ ગઈ કે, પગ મૂકવાની જગો સરખી પણ મળે નહિ, આવી ભર કચેરીમાં પેલા બંને ગુન્હેગારોને તેડાવ્યા. ભગાના હાથમાં તે આગલે દિવસે આપેલું બરફીનું પડીકું હતું, પણ

રઘો તો તે હોશિયારી ગયેલો, તેથી ઠાલે હાથે જ આવ્યો. ભગાના હોસ કોસ ઉડી ગયા હતા પણ રઘો કંઈ ઝાંઝો ફીકરમંદ જણાતો નહોતો. એવી હાલતમાં બંનેને ચતુરસિંગ આગળ ખડા કીધા. પછી ચતુરસિંગ જડજે પૂછવા માંડ્યું.

જડજ— કેમ રઘા, તેં બરફી ખાધી કે ?

રઘો— હાથ જોડી દીન થઈ જઇને હાજી ! આપના હુકમને તાબે થઇને કોઈ પણ જાણે નહિ તેમ ખાધી હતી.

જડજ— અચ્છુ. (પછી ભગા તરફ જોઇને) કેમ ભગા, તારા હાથમાં શું છે ?

ભગો—(કરગરીને) સાહેબજી, કાલે તમે ખાવા આપેલી તે બરફીનું અકબંધ પડીકું છે.

જડજ—તેં એ બરફી કેમ ખાધી નહીં ?

ભગો— મેં આપના હુકમ પ્રમાણે કીધું છે.

કચેરીમાં મળેલા લોકો વિસ્મય થયા કે, જેણે બરફી ખાધી તેણે તો હુકમ માન્યો કહેવાય, પણ

જેણે નથી ખાધી તે પણ કહે છે કે મેં હુકમ પ્રમાણે કીધું છે એ તે શું!

જડજ—મારો હુકમ તો આ રધાએ પાળ્યો છે. મેં તેને અને તને બંનેને ફરમાવ્યું હતું કે, તમે કોઈ પણ ન દેખે તે રીતે બરફી ખાઈ જજો, અને જે ખાશે નહિ તે ઘોડાનો ચોર ગણાશે. તે મુજબ તું જ ચોર ઠરી ચૂકયો, કારણ કે રધાએ મારો હુકમ બરોબર માન્ય કીધો છે.

ભગો—તમો નામદાર જેમ ગણો તેમ ખરું, પરંતુ મારા વિચાર પ્રમાણે રધાએ આપનો હુકમ માન્યો નથી પણ મેં જ માથે ચઢાવ્યો છે. આપે સાફ કહ્યું હતું કે, કોઈ ન દેખે તેવી રીતે ખાજો, પણ મેં સારી પેઠે વિચારીને જોયું તો મને સાફ જણાયું કે, ધારી રાતે અને અંધારી ઓરડીમાં અગરજો બરફી ખાઇશ તો કોઈ માણસ તો દેખશે નહીં જ, પણ મને પેદા કરનાર જગત્કર્ત્તા તો જરૂર દેખશે જ, તો પછી હું શા રીતે બરફી ખાઉં! અને જો મારા આ વિચારને આપ પણ મળતા આવશો

તો પછી મેં જ આપનો હુકમ માન્યો છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ અમૂલ્ય ખુલાસાથી ચતુરસિંગ અને કોરટમાં બેઠેલા સંખ્યાબંધ માણસોની પક્કી ખાતરી થઈ કે, ભગો ઘણો જ પ્રમાણિક છે. તે પરમેશ્વરને ઓળખે છે અને સજા થવાની પણ દરકાર ન કરતાં પરમેશ્વર પોતાને જોય છે જ એમ માનીને બરફી ખાધી નહીં, તો પછી એનાથી ચોરી થાય જ કેમ. માટે ભગો આ કામમાં બીલકુલ ગુન્હેગાર નથી પણ રઘો જ છે. પછી ચતુરસિંગે રઘાને પાંચ વરસ લગીની સખ્ત કેદની શિક્ષા કરી અને લંગડા ફકીરનું ઘોડું તેને હવાલે કરાવ્યું. પછી ભગાનાં ઘણાંક વખાણ કીધાં અને તેને સેલા પાઘડીનો સરપાવ કરી આબરૂ આપીને તેને ઘેર પોહોંચતો કીધો. આ બનાવથી ભગાની આબરૂ એટલી બધી ગામમાં વધી ગઈ કે, ત્યાર પછી તેને લોકો બહુ જ ચાહાવા લાગ્યા અને તેને વગર લેવે દેવે રઘાએ ફસાવ્યો હતો, તેથી તે રઘાનો અતિશય ધિક્કાર કરવા લાગ્યા. તે જ મુજબ ચતુરસિંગ જડજની બુદ્ધિનાં વખાણ

બહુ જ થવા લાગ્યાં, અને જ્યારે જ્યારે તે બહાર ફરવા નિકળતો ત્યારે ત્યારે લોકો તેને બહુ માન આપીને આશીર્વાદ દેતા હતા.

કાગળ એક આંગળ વધશે.

એક વખત સરકારી ત્રીજોરીમાંથી રૂ. ૫૦૦ ની ચોરી ત્રીજોરીના એક પહેરેગીરે કરેલી. એ દિને ચાર પહેરેગીર બદલાયા હતા. માજીસ્ટ્રેટે એ બાબતની તપાસ કરી પણ કાંઈ વળ્યું નહીં અને ચોરનો પત્તો લાગ્યો નહીં, તોપણ શકવાળા ચારે પહેરેગીરોને સેશન જડજ ચતુરસિંગ પાસે મોકલી દીધા. કામ તપાસતાં એવો કોઈ મજબૂત સાક્ષી નહીં મળી આવ્યો કે જે વડે પત્તો લાગે. ત્યાર પછી ચતુરસિંગે એક હીકમત કરી. તેણે પોતાના ટેબલ પરથી ચાર કાગળો લીધા અને તે ચારે પહેરેગીરોને એકકો આપ્યો. પછી તેમને કહ્યું કે આવતી કાલે દશ કલાકે કચેરી ખુલ્લે તે વખત આ કાગળો સાથે તમોએ હાજર થવું. વળી તેણે એમ પણ કહ્યું કે, તમારા ચારમાંથી જેણે ચોરી કરી હશે તેનો કાગળ તે ચોરના બરોબર એક આંગળ જેટલો મોટો

થઈ જશે. તે કાલે માપવાથી જણાઈ આવશે, અને જેનો કાગળ મોટો થશે તે ચોર છે એમ નક્કી થશે. એટલું કહીને તે ચોરને જૂદી જૂદી કોટડીમાં પૂર્યા. ત્રણ જણાઓ તો નિર્ભય હતા પણ જે ચોર હતો તેના પેટમાં વીણાચુટા થવા લાગ્યા. પછી મન સાથે નક્કી ઠરાવ કરીને તેણે બરોબર એક આંગળ ભરીને કાગળ એવી તદબી-રથી ફાડ્યો કે, તે ફાડ્યો છે એમ કળીજ શકાય નહીં. અને પછી તે ફાડેલું ચીંદરડું ચાવીને પેટમાં ઉતારી ગયો.

બીજે દિવસે બરોબર દશ વાગતે કોરટ ભરી અને પેલા ચારે તોહોમતદારોને બોલાવ્યા. તેમની પાસેથી કાગળ લીધા અને માપે છે તો તે માંહેલા એકનો કાગળ ટુંકો થતાં તેને પરેજ કર્યો અને બાકીના ત્રણને છોડી મૂકયા, પણ જેણે કાગળ ફાડ્યો છે તેણે ભોળપણામાં બીહીકથી ફાડીને ટુંકો કીધો હોય એમ શક આવવાથી તેણે તેને મનવીને પૂછતાં ચોરેલા રૂપીઆ તમામ બતાવ્યા. બાદ તેને સાત વરસલગીની સખત મજુરી સાથેની કેદની શક્ષા કરી.

એક શેર માંસ કાપી લેવું.

એક દિવસ એવું બન્યું કે ગંતાપુરમાં એક શાહુકાર રહેતો હતો, તેને ત્યાં એક શખસ એક હજાર રૂપીઆ કરજે લેવા આવ્યો. શરત પટામાં તે શાહુકારે એવી શરત લખાવેલી કે, એક વરસની મુદતમાં જો એકના બે હજાર રૂપીઆ આપે નહીં તો તેના છોકરાના શરીરમાંથી એક શેર માંસ કહાડી લેવું. આવી આકરી શરત લખાવી લેવાનું કારણ એ હતું કે તેની સાથે તેને આગળનું મજબૂત વેર હતું. તે એવી તરેહનું કે તે શાહુકારના છોકરાએ કોઇનું ખૂન કરેલું, તે આ કરજ કાઢનારની સાક્ષીથી સાબેત થયેલું અને તેથી તેના છોકરાને ફાંસીની શિક્ષા કરવામાં આવેલી. આ વેર લેવાના મનસુબાથી તેણે આવી શરત લખાવી લીધી હતી. આવી દુષ્ટ શરત અગર આ કરજદાર લખી આપત નહીં, પણ તેને નાણાં ધીરે એવું કોઈ જ મળી આવ્યું નહીં અને તેની ઇજત જવાનો વખત આવ્યો હતો, તેથી તેણે પોતાના નસીબને આધીન થઇને આવો આકરો દસ્તાવેજ લખી

આપ્યો, પણ તેનાથી દસ્તાવેજમાં લખેલી મુદતે નાણાં ભરી શકાયાં નહીં પણ શરત કરતાં માત્ર એક જ દિવસ વધારે થયો, એથી અગરજો તે નાણાં ભરવા ગયો પણ તે દુષ્ટ શાહુકારે લીધાં નહીં અને સરકારમાં ફરીઆદ માંડી. આ ગુંચવાડા ભરેલાં કામનો કોઈ પણ રીતે નીકાલ લાવવા સારુ સબાર-ડીનેટ જડજે કેટલાક શેઠ સાહુકારોને વચમાં નાંખ્યા પણ પેલા સાહુકારે તેમાંનું કાંઈ જ માન્યું નહીં. આ તકરારમાં એક નિર્દોષ બાળકનો જીવ જશે એવું જાણી ઘણાંકોને દયા આવ્યાથી, તેઓએ લગભગ દશ હજાર રૂપીઆ આપવા માંડ્યા પણ કંઈ જ વળ્યું નહીં. તે નિર્દય શાહુકારે એક જ હઠ લીધી કે હું તો એના છોકરાનાં શરીરમાંનાં શેર માંસ શિવાય બીજું કંઈ જ લેવાનો નહીં. આથી આખું ગામ થરથરી ગયું અને પેલા શાહુકાર ઉપર ફીટ-કાર નાંખવા લાગ્યું. મુનસફે પણ ઘણોક વિનવ્યો પણ તેમાંનું શું!—જ્યારે તેણે કોઇનું પણ માન્યું નહીં ત્યારે આ કામનો ચુકાદો સેશન જડજને હાથે કરાવવો તેણે દુરસ્ત ધાર્યો, અને તેથી તેણે એ કામ

ચતુરસિંગ તરફ મોકલ્યું. ચતુરસિંગે બીજે જ દિવસે એ કામનો ઠરાવ રાખ્યો.

આખા ગામમાં આ હકીકત ફેલાયાથી ગામમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. કરજદાર પોતે અને તેની સ્ત્રી છેક ભયભીત થઈ ગયાં. પોતાના છોકરાનું શું થશે તેનો વારંવાર વિચાર આવ્યા કરતો હતો. તેઓ ખાય નહીં અને પીએ પણ નહી અને છેક ગાભરાં થઈ ગયાં. તેમનાં સગાં વહાલાં અને પાડપડોસી તેમની આગળ આવીને વિંટાઈ વળ્યાં અને દિલાસો આપવા લાગ્યાં. તેઓએ કહ્યું કે જડજ સાહેબ એવા તો વિચક્ષણ છે કે, તમારા છોકરાનો બચાવ કરીને ઇન-સાફ કરશે. તોપણ તેઓને ધીરજ આવી નહીં અને આખી રાત મહા ચિંતામાં ગુજારી.

બીજે દિવસે ચતુરસિંગે કોરટ ભરી. વાદી પ્રતિ-વાદી હાજર થયા. આખું ગામ પણ આ મહા-ભારત મુકરદમો જોવાને ભેગું મળ્યું. ચતુરસિંગે વાદી પ્રતિવાદીને ઊભા કીધા, પ્રતિવાદીના છોકરાને પણ ખડો કીધો, અને એક ચળકતી પાળી મંગાવી,

વાદીને બોલાવીને તેના હાથમાં આપી. વાદી તો આ વખતે એટલો હરખાઈ ગયો કે જાણે કંઈ મોટો જ લાભ થયો હોયની ! તે કંઈ પણ મોટા લાભમાં એ જ લાભ સમજતો હતો કે, પોતાના છોકરાપરનું વેર પોતાના કરજદારના છોકરાને જાનથી મારી નાંખીને લેવું, તેથી તે અત્યંત હરખમાં આવી ગયો. ચતુરસિંગ જડજ તો હસ્તે મુખારવિંદે કામ ચલાવવા લાગ્યો; પણ છોકરો તો થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો ! તેનાં મા બાપ તો ધરણીપર ઢળી પડ્યાં ! લોકોનાં કાળજાં ધબકવા લાગ્યાં અને આખી કોર્ટ સુનસુન થઈ ગઈ !

ચળકતી તીખી છરી આપીને જડજે એટલું કહ્યું કે, એ છોકરાનું માંસ જોખવાને ત્રાજવું લાવો. આ હુકમ સાંભળતાં તો કોરટમાં ભરાયલા તમામ તમાસગીરો વગેરેની આંખોમાં પાણી ભરાયાં અને કાળજાં ધડકવા લાગ્યાં. ત્રાજવું લાવ્યા કે તુરત હુકમ આપ્યો કે, હે શાણા શાહુકાર, તારા દસ્તાવેજની શરત પ્રમાણે તારે એ છોકરાના શા-

રીરના ગમે તે ભાગમાંથી બરાબર શેર માંસ કાઢી લેવું, પણ તેમ કરતાં જો કંઈ પણ ગફલત કરીને અને શેર કરતાં વધારે કાઢ્યું તો તને જ આ જગોએ ઠાર કરવામાં આવશે. આ સાંભળતાં આખી કોરટ આનંદમાં આવી ગઈ અને આગળ વધારે શું બોલે છે તે એક ચિત્તે સાંભળવા લાગી. વળી આટલી વાત પણ યાદ રાખજે કે ફક્ત શેર માંસ જ કાપી લેવાનો તારો હક છે, પણ તે લેતાં લોહીનું એક પણ ટીપું શરીરમાંથી જવા દેશે તો તેનો જવાબ તારે દેવો પડશે. આથી તો તે શાહુકાર ગભરાયો અને છરી હાથમાંથી જમીનપર પડી ગઈ. એટલે તો લોકોએ ખુશીની તાળીઓ પાડી, છોકરાનાં માબાપનાં શરીરમાં ભાન આવ્યું અને સઘળાને આનંદ આનંદ છૂટ્યો.

હવે પેલો શાહુકાર તો અટકીને ઉભો. ચતુરસિંગે તેને તાકીદ કરી કે, ચાલો એકદમ તમારી શરતનો અમલ કરો, નહીં તો તમારી ફરીઆદ રદ કરાવો. આખરે નિરુપાયે તેણે અરજ કરી કે, મારે શેર માંસ નથી જોઈતું પણ મારા બે હજાર રૂપીઆ

અપાવો. જડજે કહ્યું કે, કોરટ તે અપાવી શકતી નથી, કારણ કે શરત પટામાં તે લખેલું નથી, માટે જોઇએ તો શેર માંસ લો, નહીં તો તમારી અરજી કહાડી નાંખવામાં આવે છે. આખરે તે શાહુકારે માંસ લેવાની સાફ ના કહેવાથી જડજે અરજી કહાડી નાંખી અને પ્રતિવાદીને રજા આપી; તેથી તે અને આખું ગામ પેલા શાહુકારનો ધીટકાર કરી પોતપોતાને ઘેર ચાલતા થયા, પણ પેલા શાહુકારે દ્વેષ બુદ્ધિથી આવો સખ્ત લેખ લખાવી લીધો હતો માટે રૂ. ૧૦,૦૦૦ દંડ કરીને તેને છોડી મૂકયો.

બન્ને જણા સાથે આવી લઇ જાવ.

ઉપલો મુકરદમો ચૂકવ્યા પછી એક મુકરદમો ચતુરસિંગની કોરટમાં અપીલ ચૂકવવાનો આવ્યો. એની કેફિયત એવી છે કે અંતાપૂરમાં બે ભાઇઓ રહેતા હતા. તેઓએ રણછોડજીની જાત્રા જવાનો ઠરાવ કીધો, પણ દ્રવ્ય સઘળું કયાં મુકવું તેની ફિકરમાં તેઓ પડ્યા. ઘણીવાર લગી વિચાર કીધા પછી તેઓએ નક્કી કીધું કે, આપણા ગામના નગરશેઠને ત્યાં આપણું સઘળું દ્રવ્ય અનામત મૂકવું. બીજે

દિવસે એક પેટી ભરી અને બંને ભાઇઓએ સાથે જઈ નગરશેઠને ત્યાં તે પેટી મૂકી. તેઓએ નગરશેઠ આગળ કબુલત આપી કે, અમે બંને જણાઓ જ્યાં લગણ પાછા સાથે જ લેવા આવીએ નહીં ત્યાં લગણ આ પેટી બેમાંથી એકને કદી આપવી જ નહીં. નગરશેઠે એ વાત કબુલ રાખી અને તે પેટી અનામત મૂકી. પેટીમાં સઘળું મળીને રૂપીઆ ૫૦,૦૦૦ ની કીંમતનું દ્રવ્ય હતું.

પેટી મૂક્યા પછી બંને ભાઇઓ જાત્રા ગયા. ત્યાં મોટાભાઇની દાનત બગડી અને નાહાના ભાઇને કહ્યું કે, જો તું મારા કહ્યા પ્રમાણે ચાલે તો આપણે બંને પચાશ હજારના ધણી થઇએ. નાહાનો ભાઈ આથી લોભાયો અને કહ્યું કે તું જેમ કહેશે તેમ કરવાને હું તૈયાર છું. પછી મોટા ભાઇએ કહ્યું કે હું અહીંથી ઘેર જાઉં અને તું મરી ગયો છે એવી વાત ચલાવું અને તારી કાણ પણ માંડું એટલે આખા ગામની ખાતરી થશે કે તું મરી ગયો છે. પછી હું નગરશેઠને ત્યાં જઇને પેલી પેટી લઇ લઉં અને દમણમાં જઇને છુપો રહું. બાદ તું અં-

તાપૂરમાં જજે અને નગરશેઠ પાસે જઇને પેટી માગજે. જ્યારે તે એમ કહે કે તુ મરી ગયો છે એવું ગામમાં જાહેર કરી તારો ભાઈ પેટી લઈ ગયો છે, ત્યારે તું છાતી ઠોકીને એમ કહેજે કે શેઠ, વાંકું શું બોલો છો. શું પેટી ખોટાં બહાનાં કહાડીને ખાઈ જવા માગો છો ? હું કંઈ મરી ગયો નથી. તોપણ કદાપિ દાનત બગડી હોય અને તે મારો ભાઈ જાત્રામાંથી કંઇક મારીથી વછુટો પડીને અમારા દ્રવ્યની પેટી તમને ઠગીને લઈ ગયો હશે, માટે શું મારું દ્રવ્ય જશે ? મારા દ્રવ્યના જવાબદાર તમે છો. એ રીતનું ધાંધલ મચાવજે એટલે શેઠ આબરૂવાળા છે તે તને પચાશ હજાર રૂપીઆની કીંમતનું બીજું દ્રવ્ય અથવા તેટલા રોકડા રૂપીઆ આપશે. આ વાત નાહાના ભાઇએ પણ પસંદ કરી અને મોટા ભાઇને ઉપર મુજબનું કપટ કરવાની રજા આપી. મોટો લાગલો અંતાપૂરમાં આવ્યો અને પોતાના ભાઈ સાથે કરેલી મસલત મુજબ સઘળું ધાંધલ કર્યું અને નગરશેઠને ત્યાંથી દ્રવ્યની પેટી લઇને દમણ પલાયન કરી ગયો.

જતી વખતે પોતાના ભાઇપર કાગળ લખતો ગયો કે હવે તું અંતાપૂરમાં આવજે, હું હમણુ ગયો છું.

કાગળ જાત્રામાં પહોંચતાં જ નાહાનો ભાઈ અંતાપૂરમાં આવ્યો. લોકોએ તો તેને મરી ગએલો ધાર્યો હતો. પણ જ્યારે તે આવ્યો અને તેનો ભાઈ કપટ કરીને નગરશેઠને ત્યાંથી પેટી લઇ ગયો છે એ વાત જાણવામાં આવી. ત્યારે તેઓને ઘણો અચંબો લાગ્યો. નાહાનો ભાઈ તો નગરશેઠને ત્યાં દ્રવ્યની પેટી લેવા ગયો. તેણે સાફ જવાબ દીધો કે તારો ભાઈ ઠગીને લઈ ગયો માટે હવે ક્યાંથી આપીએ. એ ઉપરથી તેણે ઘણીએ રકઝક કરી પણ નગરશેઠ કંઈ ગાંઠ્યો નહીં. ત્યારે તો તેણે તે પેટીને માટે દિવાની કોરટમાં ફરીઆદ કરી. એ કોરટના સબારડીનેટ જડજે એમ ઠરાવ્યું કે, પાકી તજવીજ કીધા વગર પેટી આપી માટે રૂ. ૫૦,૦૦૦ અનામત મુકનાર નાહાના ભાઇને નગરશેઠે આપવા.

આ ઠરાવથી નારાજ થઇને નગરશેઠે જડજ કોર્ટમાં અપીલ કીધી. તમામ હકીકત ધ્યાનમાં

લેતાં ચતુરસિંગ જડજના ધ્યાનમાં ખુલ્લી રીતે આવ્યું કે, નગરશેઠને ગળે પડવાના ઇરાદાથી બે ભાઇઓએ મળીને આ કપટ કીધેલું નજર આવે છે. એટલા માટે તેણે ઠરાવ કીધો કે દ્રવ્ય મૂકનાર બંને ભાઇઓએ નગરશેઠને ત્યાં એવી કબુલાતથી પોતાનું દ્રવ્ય મૂક્યું હતું કે બંને ભાઇઓ સાથે આવે તોજ દ્રવ્ય આપવું, નહીં તો ન આપવું. ખરી વાત છે કે નગરશેઠે એ ઠરાવપર નજર ન રાખતાં દ્રવ્ય એકનેજ આપી દીધું, પણ તે દગલબાજે એવી તદબીર કીધી હતી કે, જેથી નગરશેઠ જ નહીં પણ આખું ગામ ઠગાયું હતું અને તે કારણથી નગરશેઠે વાદીના ભાઇને દ્રવ્ય હવાલે કીધું તેમાં તેણે કંઈજ ખોટું કીધું નથી, પણ ઓર પોતાની શુદ્ધ બુદ્ધિ જણાવી છે. એક ભાઈ ખરેખરો મરીજ ગયો હોત અને બીજો દ્રવ્ય લેવાને ગયો હોત અને નગરશેઠ પોતાની બદદાનતથી તે એકને આપવાને બીલકુલ ના જ કહેત, તો ચાલી શકત; પણ તેમ ન કરતાં એકને ખચીત રીતે મરી ગયેલો જાણીને બીજાને આપ્યું તેમાં

નગરશેઠે કંઈ જ ગેરવાજબી કીધું છે એમ અમારી નજરમાં આવતું નથી.

વળી વાદીની સાફ કબુલત છે કે જ્યાં લગણ અમે બે ભાઇઓ સાથે આવીએ નહીં ત્યાં લગણ એકને મૂકેલી થાપણ આપવી નહીં. હવે વાદીની થાપણ તેનો ભાઈ અગર જો નગરશેઠને ઠગીને લઈ ગયો છે તોપણ તેઓ બંને સાથે લેવા આવ્યા નથી, ત્યાં લગણ વાદીને એકલાને તેની થાપણ નગરશેઠથી આપી શકાતી નથી. માટે વાદીનો દાવો રદ કરવામાં આવે છે અને પ્રતિવાદીનો તમામ ખરચ વાદીને શીર નાખવામાં આવે છે.

જનાવર માસ્તર.

એ પછી ચતુરસિંગ આગળ એક મુકરદમો આવ્યો. નીચલી કોરટમાંથી હારેલા વાદીએ આ કોરટમાં અપીલ કરી હતી. આ કામની હકીકત ઘણી જ ગુંચવાડા ભરેલી છે, છતાં ચતુરસિંગે જેમ સઘળી વખતે પોતાની હોંશિયારી જણાવી હતી તેમ જ આ કામમાં પણ બતાવી. આ કામના વાદીએ એવી ફરીઆદ માંડી હતી કે મારી ઘોડીનું વછેરું

મારો પડોસી મારે વગર કહે લઈ ગયો છે એવું ચોરીનું તોહમત મૂકેલું, પણ માજીસ્ટ્રેટે એ કામ નાસાબેત ગણી કહાડી નાંખ્યું હતું, તેથી વાદી સેશન જડજ આગળ ફરિયાદ આવ્યો. વાદી પ્રતિવાદી તરફની સાક્ષીઓ પરથી તો એમ નિકળ્યું કે, બંને પક્ષકારો પાડોસીઓ છે. બંનેને ત્યાં એકેકી ઘોડી છે અને તે બંને સાથે જ વીઆઇ હતી. બંનેનો રંગ, ઘાટ અને ઉમ્મર સરખી છે, પણ એમાં એકની ઘોડીનું વછેરું મરી ગએલું જણાય છે અને બીજીનું જીવતું છે. પણ મરી કોનું ગયું અને જીવતું કોનું છે તે કંઈ જણાતું નથી, તેથી કોર્ટને ઘણી ગુંચવણ પડી.

પણ જે ન્યાયાધીશના મનમાં એમ જ હોય છે કે કોઈ પણ ઇનસાફ વાજબી અને ખરેખરો આપવો, તો પરમેશ્વર તેનાં અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરે છે અને આખરે તેને એવી મતિ સૂઝે છે કે તેને વાજબી જ જણાઇ આવે છે; તે પ્રમાણે ચતુરસિંગની બાબતમાં વારંવાર થતું જ આવે છે. તેથી આ વેળાએ તેણે અતિશય સાવચેતીથી

મુકરદમો ચલાવ્યા છતાં પણ જ્યારે એમ માલુમ નહીં પડ્યું કે, પક્ષકારોમાંથી વછેરું કોઈનું છે ત્યારે તેણે ઉંડો વિચાર કીધો કે, બંને ઘોડીઓને મેદાનમાં લઇ જવી ને વછેરાને પણ ત્યાં જ લાવવું. પછી ત્રણેને ત્રણ દિશાએ ત્રણ વખત હાંકી કહાડવાં અને જોવું કે, ત્રણે વખત વછેરું કઇ ઘોડી પાછળ જાય છે. જે ઘોડી પાછળ વછેરું જાય તે ઘોડીનું તે છે એમ સમજવું. પછી તેઓએ ત્રણ વખત ઘોડીઓને જૂદી જૂદી દિશા તરફ હાંકી કહાડી, અને વછેરાને ત્રીજી દિશા તરફ હાંક્યું, તો પણ તે ત્રણે વખત વાદીની ઘોડીની પાછળ દોડી ગયું, અને છેલ્લી વારે જ્યારે ત્રણેને ભેગાં ઉભાં રાખ્યાં, ત્યારે વછેરું વાદીની ઘોડીને ધાવવા લાગ્યું, જે ઘોડીએ વગર ધાંધલ કરવે તેને ધાવવા દીધું. પણ જ્યારે તે વછેરાને તોહોમતવાળાની ઘોડી સાથે ધવાડવા લઈ ગયા ત્યારે વછેરું ધાવતું નહીં પણ પાછું ફરી જતું. જ્યારે જોર જુલમથી તેને ધવાડવા માંડ્યું ત્યારે ઘોડીએ કુદવા માંડ્યું, અને તેને ધાવવા દીધું નહીં. આ પરથી પણ ચતુરસિંગની

ખાતરી થઈ કે, આ વછેરું વાદીનું છે પણ તોહોમતવાળાનું નથી. પછી તે વછેરું ફરીઆદીને અપાવ્યું અને તોહોમતવાળાપર ચોરીનું તોહોમત મૂકી તેને ત્રણ વરસ કેદ અને ૧૦૦ રૂપીઆ દંડની સજા કરી.

ગળેપડુ જાદુા ભટનો ન્યાય.

એક દિવસ એવું બન્યું કે અંતાપૂરમાં બે બ્રાહ્મણોને ત્યાં ચોરી થઈ. એક તો જાતે ભંગડ અને આળસુ હતો તેથી તેનાં ઘરમાંથી તો કંઈ ગયું નહીં, પણ માત્ર એકાદ બે વાસણો અને હલકાં લુગડાં ગયાં. પણ બીજાના ઘરમાંથી તો આશરે બે હજાર રૂપીઆના અસલી દાગીના, કપડાં, એક ગીતાની પોથી અને કેટલુંક રોકડ નાણું ગયું હતું. એ ચોરીઆને માટે પોલીસે અચ્છી રીતે તપાસ કરતાં તે એક ચોરના ઘરમાંથી નીકળ્યું. આ વખતે પેલા બંને બ્રાહ્મણો પણ હાજર હતા. તેઓ બંને જણાઓ એ જડેલા માલપર દાવો કરવા લાગ્યા. તેઓએ ચોરી થયા પછી સરકારમાં કંઈ નોધાવેલું નહીં પણ એકનું જોઇને બીજાએ પણ જાહેર કીધું હતું કે, મારા ઘરમાંથી બે હજારની મતા ચોરાએલી છે. પેલા

જૂઠાએ સાચાનું સાંભળીને લખાવેલું હતું, તે એટલા જ કારણથી કે, જો ચોરીનો પત્તો હાથ લાગે તો ગળે પડવું. તે મુજબ માલ જડ્યો કે, લાગલો ગળે પડ્યો. માજીસ્ટ્રેટને ત્યાં કામ ચાલતાં બંને જણાઓએ પોતાનો દાવો કીધો. પણ માજીસ્ટ્રેટને કંઈ જ સૂઝ્યું નહીં, તેથી તેણે તો એ કામ સેશન જડજની કોર્ટમાં કમીટ કીધું—સેશન જડજે તપાસમાં ઘણીક મહેનત લીધી. પણ પેલા જૂઠા બ્રાહ્મણે ખોટા સાક્ષીઓ એવા ઊભા કીધા હતા કે, ખરા માલધણી કરતાં જરાએ લુલા જણાયા નહીં. બંને બાજુના સાક્ષીઓ મજબૂત જણાયા તેથી એ માલના ધણી જાણે બંને જ હોય તેમ જણાયું. પણ જ્યાં લગણ એ માલ એકનો છે અને તે ફલાણા શખસનો છે, એમ ઠરે નહીં ત્યાં લગણ જેમ એ માલ બેમાંથી એકને અપાય નહીં, તેમ ચોરને પણ સજા થઈ શકે જ નહીં, તેથી ચતુરસિંગને આ મુકરદમા વખત પણ કંઈ ઓછી અડચણ પડી નહીં; પરંતુ પાછળથી તેણે કેવો સરસ ચુકાદો કીધો તે જુઓ.

ચતુરસિંગે ચોરીનો તમામ માલ જોયો. તેમાં બીજી બધી જણુસોને અને કપડાંને પડ્યાં મૂકીને ત્રણ ચીજો જૂદી પાડી. તેમાં એક સ્રીને પહેરવાની કાંચળી, એક નાકની વાળી અને ગીતાની પોથી. એ ત્રણે ચીજો બંને જણાઓને બતાવી અને જુબાની લીધી. તેમાં તે બંને જણાએ લખાવ્યું કે, વાળી તથા કાંચળી અમારી સ્રીને નિત્ય પહેરવામાં આવતી હતી, અને ગીતાની પોથીનો અમે નિત્ય પાઠ કરતા હતા. આ રીતની જુબાની લીધા પછી ચતુરસિંગે સિપાઈ મોકલીને બંનેની સ્રીને તેડાવી મંગાવી. બાદ વાળી અને કાંચળી પ્રથમ ખરા માલ ધણીની સ્રીને પહેરાવી તો વાળી નાકના વેહમાં જોઇતી રીતે આવી અને કાંચળી પણ બરાબર આવી રહી. બાદ તે જ જણુસો પેલા ગળેપડુ ભટજીની સ્રીને પહેરવાને કહ્યું. તે ઓરત શરીરે જાડી હતી, તેથી તેને કાંચળી તો તદન આવી જ નહીં, અને વાળીનો દાંડો પણ જાડો હોવાથી તે નાકના વેહમાં આવ્યો નહીં. એથી એ જણુસો તેની ન ઠરતાં બીજા વાદીની ઠરી.

પણ હજી વધારે તપાસવાને સારુ પેલી ગીતાનું પુસ્તક પ્રથમ જૂઠા ભટને વાંચવાને કહ્યું, પરંતુ

ભાંગ પીવા સિવાય બીજો પાઠ તો તેણે જન્મમાં કીધેલો જ નહીં! તેથી તેનાથી કંઈ જ વંચાઈ શકાયું નહીં, પણ જ્યારે બીજા વાદીને તે વાંચવાને આપી ત્યારે તેણે સપાટાબંધ વાંચી, તેપરથી સાફ જણાયું કે, આ માલ આ બીજા વાદીનો જ છે. પછી તેને તે તમામ માલ આપ્યો અને પેલાં જૂઠા ભટને ખોટા કસમને માટે છ માસ કેદ કીધો અને આ માલ ચોરનાર ચોરને પાંચ વરસની સખત કેદની શિક્ષા કરી. એ રીતે આ ગુંચવણ ભરેલા મુકરદમાનો અંત ચતુરસિંગે આણ્યો.

અમાત્ય ચતુરસિંગ.

આ વાર્તામાં ચતુરસિંગ છેક મોટામાં મોટી પદવીને પામ્યાનો હેવાલ આવશે, તેમ જ તેની જીંદગીનો આબરૂ ભરેલી રીતે અંત આવ્યાની હકીકત પણ આવશે. ચતુરસિંગનું ભાગ્ય હવે છેક મોટી પદવીપર તેને લઈ જવા માગે છે. ચતુરસિંગને નસીબે એવું બન્યું કે, અંતાપૂરના રાજાનો વજીર હરિસિંગજી ખુઝરોગ થવાથી તે મરણ પામ્યો. તેની જગોપર કયા શખસને નીમવો તેને માટે રાજાએ પોતાના

મસલતીઆઓને કંઈ પણ ન પૂછતાં એકદમ ચતુરસિંગ તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાયું. લાગલો તેણે ચતુરસિંગને તેડવા પાલખી મોકલી અને દરબારમાં તેને બોલાવ્યો. ચતુરસિંગ આવ્યો કે, કચેરી સઘળી ઉભી થઈ અને તેને માન આપ્યું. ચતુરસિંગ રાજાને સલામ કરી બેસવા જાય છે તેવો જ રાજાએ તેને પોતાની નજીક બોલાવ્યો, અને ઉભો થઈ હાથ પકડી મરનાર વજીરની જગોપર બેસાડ્યો અને ચતુરસિંગને કહ્યું કે, તમને આજથી મારા વજીર બનાવ્યા છે, જે જગાને તમે હવે મનમાનતી રીતે લાયક થયા છો. તમે આજ દિન લગી જે જે હોદ્દાનું કામ ચલાવ્યું છે તેમાં તમે અચ્છી રીતે ચપળતા બતાવી છે, જેવી ચપળતા મારા આખા રાજના થોડા જ કામદારે બતાવી હશે; અને મને સંપૂર્ણ રીતે ભરોંસો છે કે, તમે તમને હાલમાં જ મળેલી જગોનું કામ તેવી જ હોંશિયારીથી અને ચંચળતાથી બજાવી મારું તેમ જ મારી પ્રજાનું મન રંજન કરશો. તમે તમારી આ નવી જગો લાંબી જીંદગી લગણુ ભોગવો અને તમારા માનમાં વધારો થાઓ એવો હું તમને

આશીર્વાદ દઉં છું. એટલું કહ્યા પછી તેને વજીરનો સરપાવ થયો અને વજીરને તેમ જ આખી કચેરીને મીજલસનું ઇજન રાતના નવ વાગતાને માટે રાજાએ દીધું કે, આજની ખુશાલીની મીજલસમાં તમે સર્વેએ ભાગ લેવો. સર્વેએ ખુશીથી આવવા કબૂલ કીધું. બાદ ચતુરસિંગને વાજતે ગાજતે તેને ઘેર પોહોંચાડ્યો એથી ચતુરસિંગનાં સ્ત્રી છોકરાં અને સગાં વહાલાં બહુ જ આનંદ પામ્યાં; આખા ગામમાં પણ સર્વેને ખુશાલી ઉપજી.

રામજણીને છેતરી.

રાત પડી અને નવનો અમલ થયો એટલે ચતુરસિંગ કચેરીમાં ગયો. સઘળી કચેરીએ તેને ઉઠીને માન આપ્યું, અને તે બેઠો. થોડી વારમાં રામજણીનો નાચ શરુ થયો અને રાજા પોતાના તખ્તપર બીરાજ્યા. રામજણી ગાનારી ઘણી જ ખબડદાર હતી. તેણે પોતાની ચતુરાઈ એટલી બધી વાપરી કે, તેથી જોનારી કચેરી ઘણામાં ઘણી ખુશ થઈ ગઈ. તેની રકાબીમાં રૂપીઆ અને સોનાની મોહોરો પડવા લાગી. એથી કરીને તે ગુણીકા એટલી તો રસપર

ચઢી કે, પોતાની પાસે ગાવાનો અને નાચવાનો જેટલો કિસબ હતો તેટલો બધો જ આજની મીજલસમાં વાપરી નાખ્યો ! આખી રાત એ મુજબ રંગ તાનમાં વહી ગઈ અને હવે પ્રભાત થવા માંડ્યો, તો પણ કચેરીના માણસોમાંથી કોઈએ આંખનું મટકું સરખું પણ માર્યું નહીં ! રામજણી આથી વધારે વધારે મગરૂર થતી ગઈ, તેની આગળ રૂપીઆ અને મોહોરોનો ઢગલો પડ્યો.

છેક સહવાર થઈ અને નાચ બંધ કરવાની રાજાએ પરવાનગી આપી. પછી તેણે પેલી ગુણીકાને કહ્યું કે, આજના તારા નાચથી તો હું બેહદ ખુશી થયો છું. મારા વજીરને મુબારકબાદી આપવામાં તેં તારું તન અને મન અચ્છી રીતે વાપર્યું છે, એથી તારીપર હું અત્યંત ખુશી થયો છું, માટે તારી મરજીમાં આવે તે સરપાવ માગ, હું તે મોટી ખુશીથી આપીશ.

રામજણી—સાહેબ, મારા માગ્યા મુજબ તમે આપી શકવાના નથી, માટે જરા વિચારીને માગવાને માટે ફરમાવો.

રાજા—તેની કંઇ ચિંતા નહીં, જે તારી મરજીમાં આવે તે માગ. હું તે કદી આપવાને ના કહેનાર નથી.

રામજણી—ગામ, ગરાસ કે પૈસા ટકા તો મારે જોઇતા જ નથી, પણ તે સિવાય હું કંઇ માગવા ચાહું છું, તે આપવાનું મને વચન આપો.

રાજાએ વચન આપ્યું કે, તારી મરજીમાં આવે તે માગ. રામજણી ઘણી જ પોહોંચેલી હતી, તેથી તેણીએ રાજા નવો વજીર અને બીજા અમલદારોની પરીક્ષા કરવાને માટે એક અજબ તરેહની માગણી કરી.

રામજણી—નામદાર રાજા બહાદુર, હું તમારી પાસે બીજું કંઇ જ માગતી નથી પણ માત્ર એટલું જ માગું છું કે, મને આ કચેરીની વચ્ચે જ સઘળાના દેખતાં ઝાડે (દિશા) ફરવા દો !

રાજા—(ગુસ્સે થઇને) હું એવું નહોતો જાણતો કે, તું આવી બેઅદબી ભરેલી માંગણી કરશે. એ મુજબ કદી પણ કચેરીમાં બની શકે ?

રામજણી—નહીં બની શકે તો ના કહો, અને તમારા વચનપર તમે પોતે જ પગ મૂકો.

રાજા—તું બીજી ગમે તે માંગણી કર, પણ આબરૂને ખાતર આ નાલાયક માંગણી રદ કર, અને મારા વચનનું પાણી રાખ.

રામજાણી—હવે હું કાંઇ વાત માનનાર નથી. મેં પ્રથમથી જ આપને અરજ કરી હતી કે, વિચારીને હા કહેજો. તે છતાં હવે આપ વાંકુ બોલો છો તો આપની મરજી. હું રજા માગું છું. જો આપ આ રીતે વચન તોડશો તો આ બધા બેઠલા અમલદારો પણ તેમ જ કરશે, માટે ના કહો તો વિચારીને કહેજો.

રાજા આથી ભારે ઉદાસીમાં પડ્યો. કચેરીમાં બેઠેલા તમામ લોકો પણ અજબ થયા કે, આ રાંડે કેવી નઠારી માંગણી કરી ! પણ નિકાલ શી રીતે આવે છે તે જોતા સઘળા બેઠા. ઘણાઓએ તે ગુણીકાને સમજાવી પણ સઘળું વ્યર્થ, કોઇનું કંઇ જ માન્યું નહીં. ત્યારે ચતુરસિંગ લાગલો ઉઠ્યો અને રાજા આગળ હાથ જોડીને અરજ કરી કે, જો આપ ફરમાવો તો આપનું વચન પળે. એ રીતે આ કમબખ્ત વેશ્યાની માગણીનો અંત લાવું.

રાજાએ ફરમાવ્યું કે, તમારી મરજી મુજબ કરવાની હું પરવાનગી આપું છું, પણ તેમાં એટલી કાળજી રાખવી કે, મારા વચનને કંઇ પણ બાધ ન આવે. વજીરે કહ્યું કે તેને માટે કંઈ પણ ફિકર ન રાખવી. રાજાએ કહ્યું-કે, અચ્છુ, ત્યારે હવે એ તકરારનો રુડી રીતે અંત આણો.

સઘળા ચકીત થયા કે, વચન પળે અને રામજણીનું મન રંજન થાય એવી રીતે નિકાલ લાવવાનું કામ ચતુરસિંગે પોતાની વજીરાતના પહેલા જ દિવસમાં માથે લીધું છે, તે ઇશ્વર કૃપાથી જો પાર ઉતરે તો ઠીક છે, નહીં તો એક જ દિવસમાં એની વજીરાતનો અંત આવી જશે! પણ ચતુરસિંગનાં પ્રામાણિકપણાંને લીધે તેનાપર પરમેશ્વરની એટલી તો મહેરબાની છે કે, ગમે એવું ભારે કામ તે માથે લે તેમાં તે ફત્તેહ પામ્યા વગર રહે જ નહીં; તેમ જ આ કામમાં પણ નીચેની કરામત કરવાથી રાજાનું વચન રહ્યું અને કચેરી અત્યંત આનંદ પામી. તે તદબીર કેવી રીતની કરી તે નીચે વાંચો.

ચતુરસિંગે તરત જ એક સિપાઇના હાથમાંથી તરવાર લીધી. તે મ્યાનમાંથી કહાડીને રામજણી પાસે ગયો અને કહ્યું કે તેં જે માગણી કરી છે તે મુજબ આ ભર કચેરીમાં બેસીને ઝાડે ફર, પણ યાદ રાખજે કે તેં જે માગણી કરી છે તે કરતાં કાંઈ પણ વધારે કીધું તો આ તરવાર વતી તારું માથું આ જ જગોપર ઉડાવી દઇશ. તારી માગણી એવી છે કે, કચેરીની વચ્ચે બેસીને ઝાડે ફરવું પણ તેમ કરતાં જો પેશાબનો એક છાંટો પડ્યો તો તારી વાત છે. તારી માંગણી ઝાડે ફરવાની છે પણ પેશાબ કરવાની નથી. રામજણી આથી સમજી ગઈ કે, વજીર ખરો હોંશિયાર છે. ઝાડે ફરતાં પેશાબ થયા વગર કદી પણ રહેજ નહીં. અને જો તેમ થયું તો માથું ધડપર પણ રહે જ નહીં. વજીરે ઉપાય તો અચ્છો કીધો !

વજીર—ચાલ ઉતાવળ કર, તારી માગણી મુજબ ઝાડે ફર.

રામજણી—(બે હાથ જોડીને) નામદાર વજીર, તમે ખરા હોંશિયાર છો. તમારી પરીક્ષાને ખાતર જ

મેં આટલો ઢોંગ કીધો હતો. હવે મારી ખાતરી થઇ કે, તમો નામદાર આ રાજાનું રાજ દીપાવશો. હવે હું મારી માંગણી રદ કરું છું.

આ બનાવથી રાજા તેમ જ કચેરીના સભાસદો અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યા કે, જે તદબીર કોઇને પણ ન સૂઝી તે આ વજીરને સૂઝી, માટે ખચીત વજીરની જગોને એ પૂરતો લાયક છે. પછી રાજાએ વજીરનાં ઘણાં વખાણ કીધાં, અને તેને પોતાનાં ગળામાંની ભારે કિમતની મોતીની માળા બક્ષીસ આપી. વળી રામજણીએ પણ આ રમુજી ખેલ કીધો તેથી હવે તેનીપર પણ તે ખુશી થયો, અને તેને પણ અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકાર આપ્યાં, અને કચેરી બરખાસ્ત કરી. આ વાત ગામમાં ફેલાતાં તેઓમાં પણ અતિશય આશ્ચર્ય પેદા થયું અને ચતુરસિંગની વજીરાતને સૌ આશીર્વાદ દેવા લાગ્યાં.

અંતાપૂરનો ઘેરો.

ઘણાક દહાડા વીત્યા પછી અંતાપૂરપર એવી આફત આવી કે, એક રાજા ચઢાઈ કરીને આવ્યો. તે રાતમાંને રાતમાં બેસુમાર લશ્કર લાવ્યો, અને અંતાપૂરને ઘેરી લીધું. રાતના દરવાજા બંધ હતા એટલે

તે લસ્કર શહેરમાં પેસી શક્યું નહીં. પ્રભાત થતાં તો દરવાનોને ખબર પડી કે, આપણાં શહેરપર કોઈ બળવાન્ રાજા ચઢી આવ્યો છે અને શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો છે. એ ખબર થતાં જ તેઓ રાજા પાસે દોડી આવ્યા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી. રાજા ઘણો ગભરાયો અને વજીરને તેડું મોકલ્યું. વજીરે આવીને રાજાને ધીરજ આપી અને કહ્યું કે, નામદાર રાજા બહાદુર, તમારું નિમકહલાલ લશ્કર આ વખતે શત્રુ સામા લડવાને જરા પણ પોતાની હિંમત હારશે નહીં, એવો મને સંપૂર્ણ ભરોંસો છે. પછી તમામ લશ્કરી સરદારોને તરત જ બોલાવ્યા અને તેમને હિંમત આપી. તેઓ સઘળા મોટી ખુશીની સાથે હથિયારબંધ થયા અને દુશ્મનની સામા લડવાને ગયા. દરેક દરવાજે અને કોટની આજુબાજુ માંહેલે પાસે તેઓ સઘળા ગોઠવાયા, અને માત્ર દારૂગોળા છોડવાનો હુકમ મળવાની રાહ જોતા હતા. આણીમગ શત્રુઓએ પણ તોપો ગોઠવવા માંડી અને લડાઈની સઘળી તૈયારી કરી.

લશ્કરો એ મુજબ સામસામાં ગોઠવાયાં તો ખરાં પણ વજીરને ભારે ચિંતા થઈ કે, એકાદ શત્રુનો ગોળો રાજ મહેલપર આવી લાગશે તો રાજા અને તેનું કુટુંબ માર્યું જશે; માટે ગમે તેમ કરીને રાજા અને તેના કુટુંબને બહાર લઈ જવાં; પણ શો ઉપાય કરેથી તે સઘળાને સહી સલામત લઈ જઈ શકાય તેના વિચારમાં ચતુરસિંગ પડ્યો. એટલામાં તેને ઘણો જ સરસ ઉપાય હાથ લાગ્યો. તેણે રાજાને કહ્યું કે, હું જે ઉપાય કરવા ધારું છું તે અગર જો આપને જરાક માઠું લાગે તેવો તો છે, પણ તેમ કીધા વગર છૂટકો પણ નથી, માટે આપે કોઈ રીતે ખફા થવું નહીં. રાજાએ કહ્યું કે, આવા બારીક વખતમાં ગમે એવો હલકો ઉપાય હશે તે પણ કામે લગાડવો જ પડશે, માટે જે ઉપાયે કરીને હું અને મારું કુટુંબ સલામત શત્રુના લશ્કરમાંથી પસાર થઈ જઈએ એવો ઉપાય કરવો તો ખરો. પછી ચતુરસિંગ વજીરે નીચે મુજબની તદબીર કરી અને રાજા તથા તેના આખા કુટુંબને અણીશુદ્ધ દુશ્મનના લશકરમાંથી પસાર કરાવ્યાં.

ચતુરસિંગે તુરત જ વાંસની નનામી (ખાટલી) બંધાવી, અને તે પર રાજાનું અમૂલ્ય ઝવેરાત વગેરે મુડદાંને આકારે ગોઠવી એવી રીતે બંધાવ્યું કે, જાણે કોઈ મુવેલો માણુસ જ હોય. પછી રાજા, કુંવરો અને તમામ કુટુંબના મરદોને ડાઘુનો વેશ લેવડાવ્યો; તેમ જ તમામ સ્ત્રીઓ પણુ મરણુની વખતે જેવે વેશે નીકળે તેવો વેશ લેવડાવ્યો. પછી પેલી ખાટલી મરદોએ લીધી અને "રામ બોલો ભાઈ રામ" એમ પોકારતા દરવાજા આગળ આવ્યા. તેમની પાછળ ઓરતો પણુ રડતી કુટતી નિકળીઓ. તમામ દરવાજામાંથી પસાર થયા અને દુશ્મનના લશ્કરની પાર નિકળી ગયા. થોડીવારમાં તેઓ ઘણે દૂર એક ગામમાં જઈને તે ગામના પટેલને ત્યાં છુપા રહ્યા. પટેલે તેમની બહુ બરદાસ્ત કરી.

આણીગમ મુડદું પસાર થયું કે, લાગલું જ લશ્કર મેદાનમાં નિકળી આવ્યું. સામસામા તોપ અને બંદુકનો મારો ચાલવા માંડ્યો. સવારથી લડાઈ ચાલી તે છેક પાછલા પોહોર લગી રહી. સાંજ પડવાને નજીક વખત આવ્યો એટલામાં તો શત્રુનું

લશ્કર નાહાસભાગ થયું. તેમની પાછળ ચતુરસિંગે દોડ કરી, અને શત્રુના તમામ લશ્કરને બેદાન ગેદાન કરી નાખ્યું, પણ રાજા હાથ આવ્યો નહીં તે કંઈ તક જોઈને નહાસી ગયો હતો.

શત્રુનો ભય સઘળો મટી ગયા પછી રાજા પાછો આવ્યો, અને ચતુરસિંગની બહાદુરી તથા અમૂલ્ય કરામતનાં ઘણાં વખાણ કરીને તેને ભારે શરપાવ આપ્યો. બીજા લશ્કરી સરદારો અને અમલદારોને પણ ઘટારત મુજબ શરપાવો આપ્યા. પછી સ્વસ્થપણે દહાડા ગુજારવા લાગ્યા. દરરોજ રાજાની સાથે ચતુરસિંગ પણ કચેરીમાં બેસતો અને નાહનાં મોટાં તમામ કામોનો નિકાલ બહુ જ સારી રીતે કરતો.

બાળ હઠ.

રાજા ઘણો રમુજી હતો તેથી ચતુરસિંગ સાથે તે એકાંતમાં બહુ ગંમત કરતો. એક દિવસે એવું બન્યું કે, રાજાને કંઈ અગત્યનું કામ પડવાથી ચતુરસિંગને તેડું મોકલ્યું. ચતુરસિંગ કચેરીમાં જવા નિકળ્યો તેવામાં તેના નાહના છોકરાએ એવી હઠ લીધી કે, મને કાચું

માંસ ખાવાને આપો. રજપૂત લોકોને એ ખપતી વસ્તુ તો ખરી પણ એકાદશી જેવા વ્રતને દિવસે તેઓ એ ચીજ વાપરતા નહીં, તેમ છોકરાં છૈયાંને કોઈને પણ તે ખવાડતા નહીં, તેથી તે આપવાની તેણે ના કહી. એથી તે છોકરો બહુ જ કંકાસ કરવા લાગ્યો. તેને પટાવવાને ચતુરસિંગે એક માણસને બજારમાં મોકલી ત્યાંથી એક મોટું અને પાકું તડબુચ લાલ રંગનું છુપી રીતે મંગાવ્યું. તે ચાકર લાવ્યો અને પેલો છોકરો ન જાણે તેમ છુપી જગોમાં તે કાપ્યું, અને બીયાં કહાડી ગરથી રકાબી ભરીને લાવ્યો અને છોકરાને આપ્યું, ત્યારે તે છોકરાએ ચતુરસિંગનો ખ્યાલ છોડ્યો અને તેને કચેરીમાં જવા દીધો.

આણીગમ વાર થવાથી રાજા જરા તપી ગયો અને બીજું તેડું મોકલ્યું; એટલે ચતુરસિંગ હાજર થયો. રાજાની તેનાપર અત્યંત પ્રીતિ હતી તેથી તેને ગુસ્સો લાગે એવી રીતે નહીં પણ મીઠાં વચનોથી ચતુરસિંગને ઠપકો દીધો કે, આવાં અગત્યના કામને માટે તમને બોલાવીએ અને તમે જ્યારે

તુરત આવો નહીં ત્યારે મને ઘણી જ ગુંચવણ પડે છે. (રાજાના મનમાં એમ આવી ગયું હતું કે વજીર હવે જેમ જેમ સન્માન પામતો જાય છે, તેમ તેમ તે પોતાની હોંશિયારીને માટે મગરૂર થતો જાય છે.) હું ધારું છું કે, હવે તમે મારી સાથે જરાક મગરૂરી વાપરતા થયા છો. આ બોલવું સાંભળી ચતુરસિંગની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં અને તે દીન વચનોથી હાથ જોડીને બોલ્યો કે, અન્નદાતા, હું એક નાદાન છોકરાની સાથે મગરૂર થતો નથી તો તમો નામદાર સાથે તો થાઉં જ કેમ! તે છતાં આપ નામદારના મનમાં મારે માટે આવો માઠો વિચાર આવ્યો તેથી હવે હું સમજી ગયો કે, હવે મારું પુણ્ય પરવાર્યું!

રાજા—(નરમાસથી) ત્યારે તમે આવતાં આટલી બધી વાર કેમ લગાડી?

વજીર—જી, તાબેદાર તે ખુલાસો કરવાને તૈયાર છે. આપ નામવરનું તેડું આવતાં જ હું તૈયાર તો થયો, પણ છોકરાએ એક નજીવી જેવી જીદ કરવાથી તે સમાધાન કરતાં મને જરાક ખોટી થવું પડ્યું.

રાજા—એક બાળકની હઠ પૂરી પાડવામાં તમને શી વાતની ન્યૂનતા છે? બાળકની હઠ પૂરી પાડવી તેમાં કંઇ ભારે કામ નથી.

વજીર—જો તમો નામદાર ગુસ્સો નહીં કરો તો એક જ અરજ કરું.

રાજા—ચિંતા નહીં, બોલો.

વજીર—ત્યારે આપ પિતા બનો અને હું આપને છોકરો બનું, અને પછી હું જે હઠ લઉં તે આપ પૂરી પાડો.

રાજા—બેલાશક તેમ કરો. ચાલો તમે કંઇ હઠ લો. મારી પાસે આટ આટલું દ્રવ્ય છતાં કંઇ પણ હઠ પૂરી પાડવામાં મને કંઈ પણ અડચણ પડવાની જ નથી, અને તેમ જ તમને પણ થવું જ જોઇએ.

વજીર—ઠીક છે તો, હું જે હઠ લઉં તે પૂરી પાડો.

રાજા—ઠીક છે, તમારી નજરમાં આવે તે જીદ તમે લો.

વજીર—ઉં ઉં મને દૂધ આપો.

રાજા—(ચાકર પાસે મંગાવીને) લે આ દૂધ.

વજીર—ઉં ઉં મને પાણી આપો.

રાજા—(તે પણ મંગાવીને) લે આ પાણી.

વજીર—ઉં ઉં એ દૂધ પાણી ભેગાં કરી આપો.

રાજા—(તે એક વાસણમાં ભેગાં કરીને) લે આ ભેગાં કીધાં.

વજીર—ઉં ઉં એ દૂધ પાણી મને જૂદાં કરી આપો.

રાજા-(લાગલો હસી પડ્યો અને કહ્યું કે) કહે તો બીજાં મંગાવી આપું, પણ એ તો જૂદાં નહીં થાય.

વજીર—નહીં, એ જ જૂદાં પાડી આપો.

આ નહીં પૂરી પડે એવી હઠ જોઇને રાજાએ કહ્યું કે, નહીં નહીં વજીર, તારી વાત ખરી છે. રાજહઠ, બાળહઠ, સ્ત્રીહઠ, અને ઘોડાહઠ એ કોઇથી પણ પૂરી પડે જ નહીં, માટે તું મોડો આવ્યો તેમાં તારી કસુર જણાતી નથી. એમ કહી તેનાં વખાણ કીધાં અને વાતચીત કરીને તેને ઘેર જવાની રજા આપી.

એ મુજબ ચતુરસિંગનું સઘળું વૃત્તાંત છે. હવે

અવસાન.

તેનું ઘડપણ થયું, તેથી વધારે કામ કાજમાં રોકાતાં તેની તબીયત કબુલ કરતી નહોતી, અને કામ તો દરરોજ ઘણું જ કરવું પડતું, તેથી તેની તબીયત તે જ દિવસે ઘેર આવ્યા પછી બગડી. તેને મગજે લોહી ચઢી આવ્યું, અને તે એકાએક ભરાઈ ગયો. તેની સ્ત્રી છોકરાંઓએ સગાંવહાલાં અને પાડાપડોસીઓને બોલાવ્યાં. તેનાં માણસો લાગલાં રાજા પાસે દોડી ગયાં. આ માઠી ખબર સાંભળી રાજા પણ નાખુશ થયો, અને પોતાના ડાકટરોને દોડાવ્યા. ડાકટરોએ આવીને ઘણાંએ દવા દારૂ કીધાં પણ કશાની ટીક્કી લાગી નહીં! છેવટના તમામ ઉપાયો કરીને છેક પરોઢિયું થવા આવ્યું ત્યારે ડાકટરોએ તેની જીવવાની આશા છોડી, અને રાજા આગળ સઘળી હકીકત જાહેર કરી. રાજા ઘણો જ નિરાશ થઈ ગયો અને આંખોમાં પાણી આવ્યાં.! ચતુરસિંગ જેવા એક ડાહ્યા, પ્રામાણિક અને ચતુર વજીરને ખોવાથી રાજા બહુ જ સંતાપમાં પડ્યો. તેણે તુરત જ

રૂ. ૧૦,૦૦૦ની થેલી તેની પાછળ પુણ્યદાન કરવા મોકલી, તે અને બીજું પણ કેટલુંક દ્રવ્ય તેની સ્ત્રીએ ધર્મ દાન પાછળ વાપર્યું. પ્રભાત થતાં જ ચતુરસિંગે આબરૂભેર પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કીધો! આ ખબર સાંભળી આખું ગામ તેને ત્યાં ઉભરાઈ ગયું. રાજા પોતે અને તમામ કામદારો મરનાર વજીરની લૌકિક ક્રિયામાં સામેલ થયા. તેને માન પાન સાથે અવલ મજલ પોહોંચાડ્યો, અને તેની પાછળ જે કંઈ કરવું ઘટે તે રાજાએ પોતે જ કીધું. પોતાના નિમકહલાલ વજીરનું નામ અમર રાખવાને તેણે એક બાવલું બનાવ્યું, અને તે એક મોટી ઇમારત બંધાવીને તેમાં ગોઠવ્યું. તેના છોકરાઓનું પાલન કરવાને તેની સ્ત્રીને મુસારો બાંધી આપ્યો, અને તેના મોટા છોકરાને મામલેદારની પદવી આપી અને તેના કુટુંબને સુખી કર્યું.

વાંચનાર, યાદ રાખો કે, જે માણસ પ્રામાણિકપણાંથી પોતાની જીંદગી કહાડે છે; જે પોતાના શેઠો સાથે નિમકહલાલીથી વરતે છે, તેવો માણસ જીવતાં અને મુવા પછી પણ ખચીત સુખી જ થાય છે.